

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Факультет іноземної та слов'янської філології
Кафедра української мови і літератури

Замошнікова Вероніка Андріївна

**ФЕНОМЕН ЛИСТІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДО ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ:
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література.

Англійська мова)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ В.В. Герман,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови і літератури

«___» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ В.А. Замошнікова

«___» _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ.....	9
1.1. Особливості психолінгвістичної науки.....	9
1.2. Механізм психолінгвістичного аналізу епістолярного тексту.....	18
1.3. Психолінгвістичні особливості писемного мовлення.....	21
Висновки до Розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ЛИСТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДО ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	27
2.1. Вербалізація емоційної насаженості листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської крізь призму психолінгвістики.....	27
2.2. Психолінгвістична спрямованість звертань у листах Лесі Українки.....	32
2.3. «Хтось когось любить»: сучасне психолінгвістичне осмислення листування Лесі Українки з Ольгою Кобилянською.....	39
Висновки до Розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	46
3.1. Формування мовленнєвої компетентності учнів старших класів під час роботи з листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської на уроці української мови.....	46
3.2. Методичні рекомендації з вивчення синтаксису на матеріалі листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської.....	52
Висновки до Розділу 3.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ДОДАТКИ.....	70
ДОДАТОК А. Лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 6 червня 1091 року.....	70
ДОДАТОК Б. Лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 13 грудня 1899 року.....	72
ДОДАТОК В. Робота сучасного ілюстратора О. Грехова «Хтось когось любить»	74
ДОДАТОК Г. Лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 11 лютого 1901 року.....	75
ДОДАТОК Д. Конспект уроку з української мови для 11 класу «Складне речення. Узагальнення та систематизація вивченого»	77

ВСТУП

Творча спадщина багатьох письменників є важливим джерелом для дослідження мовних явищ, етимології лексем, витлумачення певних аспектів мовознавчої науки тощо. Для реципієнта першочерговим є не поверхове ознайомлення з текстом, а ґрунтовне проникнення в змістову тканину твору, мультиаспектне осягнення смислових глибин, а отже – розкодування можливих буттєвих категорій. Саме тому трактування та аналіз мови листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської актуалізує варіювання психологічної лінгвістики в епістолярних текстах і допомагає визначити особливості функціонування мови та мовлення, ураховуючи феноменальні психічні подразники, що безпосереднім чином впливають на формування лінгвопродуктів.

Психолінгвістична наука з'явилася відносно нещодавно, тому відразу науковці досить активно почали досліджувати різні її аспекти. Питання про взаємопов'язаність мови та мовлення, об'єднання даних категорій у функціональну єдність обґрунтував В. фон Гумбольдт [14]. Важливість психічного фактору людини при актуалізації мовленнєвого акту здійснив О. Потебня [45]. У працях І. Бодуена де Куртене знаходимо результати дослідження дитячої психології мовлення [11]. Л. Виготським було досліджено психофізіологічні феномени активізації процесу породження мовлення, зокрема передумови виникнення внутрішнього мовлення. Результатами наукових досліджень М. Жинкіна стала концепція про універсальний предметний код, що послугувала виникненню та власне активізації лексичної, фонематичної та інтеграції мовних одиниць.

Щодо досліджуваного епістолярію, то питання особливостей функціонування звертань у листах Лесі Українки крізь різновекторні призми висвітлено в доробках С. Богдан (семантико-синтаксичний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний та ін. аспекти) [7; 8; 9] Г. Аркулишина (лексико-семантичний аспект) [5], Н. Журавльової (індивідуально-авторські та okazіональні гоноративи) [21; 22] та ін.

Сьогодні, у період активних трансформацій Українського правопису, **актуальним** є дослідження епістолярного тексту українських письменників, адже саме в першоджерелах функціонують питомо національні лексичні одиниці, що слугують фундаментом для сучасного словотвору. Листи Лесі Українки, адресовані Ользі Кобилянській, вирізняються глибокою змістовністю, котру можна простежити під час декодування текстових масивів. Результати досліджень, висвітлені у даній праці, є актуальними та корисними для майбутніх наукових розвідок, націлених на вивчення психології мислення індивіда в комунікації.

Мета дослідження полягає в здійсненні психолінгвістичного аналізу текстів приватного вихідного листування Лесі Українки, адресованого Ользі Кобилянській, а саме у визначенні психолінгвістичних особливостей функціонування конкретних лексем та дослідженні емоційно-експресивної природи лінгвістичних новоутворень.

Досягнення окресленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) з'ясувати теоретико-методологічні аспекти дослідження, зокрема поняття «психолінгвістика», «психолінгвістичний аналіз», «механізм кодування» та ін.
- 2) активізувати механізм психолінгвістичного аналізу епістолярного тексту на прикладі листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської;
- 3) окреслити вербалізацію емоційної насаженості листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської;
- 4) з'ясувати психолінгвістичні особливості звертань у визначених епістолярних текстах;
- 5) схарактеризувати особливості сучасного психолінгвістичного осмислення листів;
- 6) розробити методичні рекомендації для старшої школи на матеріалі листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської.

Об'єктом дослідження є мова листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської.

Предметом дослідження є психолінгвістичні особливості мовних одиниць у тканині епістолярних текстів Лесі Українки, адресованих Ользі Кобилянській.

Матеріалом дослідження обрано листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської, опубліковані у Повному академічному зібранні творів Лесі Українки в 14 томах, а саме: Том 11. Листи (1876 – 1897) [53], Том 12. Листи (1898 – 1901) [54], Том 13. Листи (1902 – 1906) [55], Том 14. Листи (1907 – 1913) [56].

Методи дослідження. Для поглибленого дослідження психолінгвістичного феномену листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської були використані такі методи: *психоаналітичний метод* дозволив охарактеризувати особливості породження й інтерпретації мовлення та добір використаних лінгвопродуктів у даних епістолярних текстах крізь призму психологічної організації особистості; за допомогою *компонентного аналізу* були окреслені та досліджені функціональні можливості структурних елементів листів, визначені їх основні характеристики; *системний метод* дав змогу висвітлити специфічність активізації механізму психолінгвістичного аналізу тексту; використання *герменевтичного методу* дозволило витлумачити смисли досліджуваних текстових масивів, що неможливо розкодувати під час першопрочитання; також був використаний метод *теоретичного аналізу* наукової літератури з теми дослідження і залучений метод *вибірки мовного матеріалу*; *описовий метод*, суть якого полягає у спостереженні, аналізі, інтерпретації та узагальненні мовних фактів, уможливив більш детальну характеристику досліджуваного матеріалу.

Наукова новизна дослідження полягає в сучасному переосмисленні епістолярної спадщини Лесі Українки. На основі текстів листів до Ольги Кобилянської висвітлені психолінгвістичні особливості писемного мовлення, з'ясовна емоційно-експресивна природа звертальних формул, крізь психолінгвістичну призму досліджуваних епістолярних текстів сформовані методичні рекомендації щодо проведення уроків української мови в старшій школі, активований механізм психолінгвістичного аналізу текстів. У межах

дослідження поліфункціонально представлена мовотворчість мисткині, що дає змогу сучасникам черпати філософсько-дидактичні істини, актуальність яких не втрачається й сьогодні.

Теоретичне значення дослідження вбачаємо в поглибленні наукових знань про психолінгвістичну феноменальність писемного мовлення та в здійсненні ґрунтовної аналітичної роботи над текстами листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та результати даного дослідження можуть бути використані на уроках української мови в старших класах ЗЗСО з метою формування мовленнєвої, синтаксичної та загальнокультурної компетентності здобувачів освіти; під час викладання мовознавчих дисциплін у ЗВО.

Апробація роботи. Основні аспекти роботи були представлені на IV і V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції студентів, магістрантів, аспірантів «Філологія, лінгводидактика, професійна комунікація в науковому дискурсі», СумДПУ імені А.С. Макаренка, 9 листопада 2020 року; 9 листопада 2021 року; 4 і 5 Усеукраїнській науково-методичній конференції «Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника», СумДПУ імені А.С. Макаренка, 26 листопада 2020 року; 29-30 жовтня 2021 рік; 4 Усеукраїнській науково-практичній конференції «Академічна культура дослідника в освітньому просторі», СумДПУ імені А.С. Макаренка (15 травня 2021 року) та ін.

Публікації. Окремі аспекти даного дослідження представлені в статтях «Особливості психолінгвістичної науки» (Актуальні питання філології та методології. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021), «Психолінгвістична спрямованість звертань у листах Лесі Українки до Ольги Кобилянської» (Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія» (категорія «Б»); (прийнято до друку; 2021).

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

У Вступі аргументовано вибір теми дослідження, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, визначені методи дослідження.

У Розділі 1 «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ» окреслені особливості психолінгвістики як науки, визначені рушії механізму психолінгвістичного аналізу епістолярного тексту та досліджена специфіка психолінгвістичних характеристик писемного мовлення.

У Розділі 2 «ЛИСТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДО ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ» визначені засоби вербалізації емоційної насаженості листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської та розгорнуто проаналізована психолінгвістична спрямованість звертальних формул у листах. У даному розділі представлено сучасне психолінгвістичне осмислення епістолярних текстів мисткині.

У Розділі 3 «ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ» висвітлено специфіку формування мовленнєвої компетентності учнів старших класів під час роботи з листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської, а також на основі даних епістолярних текстів узагальнені методичні рекомендації з вивчення теми «Синтаксис» у старшій школі.

У Висновках сформульовано основні результати проведеного дослідження.

У Додатках запропоновано орієнтовний план-конспект уроку української мови із закріплення знань з теми «Синтаксис» в 11 класі, представлені вибіркові епістолярні тексти Лесі Українки та робота сучасного ілюстратора О. Грехова.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧІ АСПЕКТИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ

1.1. Особливості психолінгвістичної науки

Психолінгвістика є продуктом синтезу двох наук, центральними об'єктами дослідження яких виступають власне мовленнєва діяльність особистості з моменту першоразової її реалізації та фактичне сприйняття продукції даної діяльності в дійсності з урахуванням усеможливих подразників. Розкодувавши дане тлумачення, констатуємо, що психологія та лінгвістика «спродукували» появу нового свого часу наукового напрямку – психолінгвістику [29].

Наголосимо, що дана наука з'явилася відносно нещодавно, проте фундаментальність її істин, розмаїття понятійного апарату, багатофункціональна векторність пізнання людського мовленнєвого фактору та поліаспектність новизни підходів забезпечують вітчизняній та світовій науковим спільнотам якісний результат досліджень. Так, незаперечним є факт того, що неабиякий інтерес саме до цього наукового напрямку зумовив появу низки праць конкретної тематики, проте стовідсотково дане поняття ще не висвітлене. Зумовлено це тим, що в даній галузі наукові розвідки є нечисленними.

Опрацювавши чималий спектр наукової літератури, ми можемо констатувати, що стрижневий термін дослідження вперше був уведений в обіг у середині 20 століття в публікації «Мова і лінгвістика» американського психолога Н. Пронко [3]. Більшої самостійності психолінгвістична наука набула згодом. Цьому передувало проведення семінару міжуніверситетського рівня, що відбувся в американському штаті Індіана в місті Блумінгтон за сприяння місцевого Комітету лінгвістики та психології. Психологи Д. Керролл та Ч. Осгуд, а також етнограф-лінгвіст Т. Сібеок стали ідейними натхненниками у реалізації цього заходу, що послугував своєрідною точкою відліку у стрімкому розвитку психолінгвістики.

Важливими теоретичними пластами для реалізації сучасних психолінгвістичних розвідок стали напрацювання лінгвістів, що здійснювали свою наукову діяльність ще в 19 столітті. Саме завдяки зусиллям учених і був започаткований психологічний напрям у мовознавчій науковій галузі. Психологічне тлумачення мови та власне мовленнєвої діяльності людини першочергово представили світові О. Потебня, В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, І. Бодуен де Куртене, Л. Щерба та ін.

Для більш детального вивчення питання та власне його розуміння проаналізуємо внесок кожного зазначеного вище науковця в психолінгвістичну науку.

Родоначальником теоретичного мовознавства вважається німецький науковець В. фон Гумбольдт – політик, основоположник Берлінського університету, гуманіст. Саме цей учений реалізував ідею діяльнісного підходу до явища мови, мовлення і власне думки, тобто висвітлив тісну взаємопов’язаність згаданих одиниць та розтлумачив функціональну їх єдність. Науковець переконує, що органом, який генерує думки, є мова. Тобто мова є не виключно примітивним засобом у людській комунікації, вона представлена як невід’ємна, природно закладена складова розвитку духовних сил і формування світобачення, світосприйняття індивіда, і слугує для забезпечення неперервності соціальних зв’язків [14]. На переконання В. фон Гумбольдта, систематичний процес духовної активності, що деформує звук у думку, і є сама мова. Учений акцентує, що мова та розумова діяльність – це єдиний механізм, що призводиться в дію завдяки матеріалізації в мовленні внутрішньої духовної діяльності людини, відкриваючи доступ до більш чуттєвого та емоційно обумовленого сприйняття. Таким чином, під час дослідження мови вчений визначив характерні її особливості – системність і постійність, а також довів, що мова має соціальну природу.

Наголосимо, що саме В. фон Гумбольдт перший розмежував за функціональністю види мови на розмовну, поетичну, наукову та ораторську. Після наведених фундаментальних досліджень у науковому суспільстві,

особливо в мовознавчій спільноті, інтерес до стрижневого поняття розвідки значно посилювався, що відобразилося в діяльності Ф. де Соссюрі [50], О. Потебні [45], Л. Щерби [58], які поетапно вдосконалювали вчення попередника про головну особливість мови – системність. Як результат, науковці розмежували поняття «мовлення» та «мова».

Наступником у дослідженні явищ психолінгвістики став український мовознавець, який запропонував чималу кількість ідей, суміжних із концептами сучасної психолінгвістичної науки, – О. Потебня. Учений, звернімо увагу, акцентував на тому, що мовленнєва діяльність індивіда відбувається завдяки розумінню навколишнього світу через мову та власне з її допомогою. Саме така векторність і визначила наукові пошуки дослідника.

О. Потебня сконцентрував увагу на мовленнєвому акті людини з урахуванням її індивідуального психічного фактору. Дослідник вважав, що виникнення (зародження) і сприймання неможливо витлумачити стовідсотково, адже мовець і той, хто сприймає інформацію, дещо по-різному інтерпретують так званий комунікаційний матеріал, закладаючи в його розшифровку унікальний сенс [44]. Тому О. Потебня детально вивчав взаємодію мови та мисленнєвої діяльності людини під час мовлення. Учений дійшов висновку, що мислення поняттями не може існувати без мови. Не менш вагомими є дослідження О. Потебні в граматиці, особливо в синтаксичному блоці, адже саме завдяки належному конструюванню та використанню синтаксичних одиниць людина здатна правильно активізувати свою мовну здатність у зв'язному мовленні.

І. Бодуен де Куртене також зробив вагомий внесок у розвиток мовознавчо-психологічної науки. Доробок науковця складає чимала кількість досліджень, зокрема в галузі дитячої психології мовлення. Зауважимо, що І. Бодуен де Куртене був досить компетентним у цьому питанні, адже його наукова діяльність мала широку географію, а саме, маючи ступінь професора, здійснював викладацько-дослідницьку діяльність у Петербурзі, де став членом Академії наук, Кракові, Варшаві й Казані, де власне заснував Казанську лінгвістичну школу.

І. Бодуен де Куртене – перший лінгвіст, який систематично здійснював спостереження за дітьми, їх мовленням та фіксацією висловлювань. Постійність реалізації даного процесу була зумовлена тим, що вчений спостерігав за власними дітьми та мав можливість робити це без дискомфорту для обох сторін експерименту. Отримані дані науковець фіксував власноруч у зошитах, що врешті становили близько тринадцятьох тисяч рукописних сторінок.

Зазначимо, що саме І. Бодуен де Куртене увів у науковий обіг фундаментально вагоме поняття «усвідомлювання» саме дитиною її унікальної мови, приближення до досягнення того, що вже існувало в дитячому психічному світі під грифом ще не усвідомлених уявлень [11]. Також науковець зауважував на важливості розуміння та сприймання фонем. Розмежовувати лише звук і букву – недостатньо, варто акцентувати на самому уявленні про звук, тобто на тому, що ми усвідомлюємо. Фонемі називаються незнаковими мовними одиницями, адже реалізуються вони для створення знаків мови. Для належного оволодіння мовленням дитина має пам'ятати всі фонемі, вміти ідентифікувати їх слуховими рецепторами та правильно здійснювати артикуляційну діяльність. Саме тому ми погоджуємося з думкою вченого, що поліаспектне вивчення мови має містити дослідження фізіологічних механізмів людського організму, завдяки яким відбуваються мовно-комунікаційні процеси. І. Бодуен де Куртене підтверджував зв'язок і взаємонеобхідність фізіологічних складових мозку з мовою та власне мисленням і наголошував, що саме засвоєння, розуміння, усвідомлення та оволодіння мовою позитивно впливають на розвиток інтелектуальних здібностей людини та покращують роботу мозку.

Розглянемо постать відомого психолога та фундаментатора сучасної психолінгвістики Л. Виготського, який спромігся зробити спробу вибудувати теорію цілісності мисленнєво-мовленнєвого розвитку, нехарактерну історичній добі. Саме поняття «психолінгвістика» учений не використовував, адже його поява констатувалася дещо пізніше. Стараннями науковця було ретельно досліджено психофізіологічні феномени активізації процесу породження мовлення, фазово висвітлена мисленнєва діяльність, що дало змогу зрозуміти

механізм породження мовленнєвого висловлювання. Такі наукові істини давали змогу розробляти та вдосконалювати наступні моделі мовленнєвого висловлювання, що представляли собою розгалужену схему, створену самим ученим.

Фундаментальним аспектом науково-дослідницької діяльності Л. Виготського також було вивчення психологічних характеристик саме внутрішнього мовлення. Учений приділив значну увагу дитячій мовно-психологічній організації та власне розробив теорію розумового розвитку дитини. Свої напрацювання дослідник висвітлив у праці «Мислення і мовлення» (1934) [13], де здійснив детальний аналіз досліджуваних понять. Найвагомим внеском Лева Виготського у розвиток психолінгвістичної науки стало дослідження психолінгвістики рефлексії над мовленням й власне аналітична робота над проблемою рівнів усвідомленості мовлення в їх зв'язку. Найвідоміші праці науковця охоплюють чималий спектр проблематики досліджуваних понять.

Варта уваги науково-дослідницька діяльність психолога М. Жинкіна, який залишив вагомий внесок не тільки в психолого-мовознавчій, а й у кінематографічній галузі, відзначився як компетентний фахівець із дитячого мовлення та власне методики навчання мови. Чи не вся фокусація науковця була зосереджена на дитині, а саме на дослідженні організації мовлення та характерній діяльності, і як результат – активізації дитячої мовленнєвої реакції.

М. Жинкін, зіставляючи мову, мовлення та мислення, трактував перше поняття як комплекс механізмів, потрібних для переробки, розшифрування та передачі конкретної інформації. Учений наголошував на важливості взаємодоповнення мови та інтелекту, адже кожна згадана одиниця не може функціонувати одна без одної [17]. Як зазначено, мова представляє собою самостійну окрему систему і є засобом активізації мовлення. Спираючись на вище зазначене, М. Жинкін вважав, що окремі розділи мовознавчої науки (синтаксис, фонетика, морфологія) краще розглядати як єдине ціле, що функціонально відбувається за рахунок щільної взаємодії.

На переконання науковця, мовлення представляє собою діяльність, яка відбувається через породження та власне розуміння повідомлюваної інформації: кодування та декодування повідомлень. Саме тому М. Жинкін створив концепцію про універсальний предметний код (УПК). Дослідник був переконаний, що необхідність спілкування індивідів зумовила появу відповідних механізмів кодування (фіксація інформації), декодування (розуміння повідомлення) та перекодування (інтерпретація та обробка сприйнятого за допомогою внутрішнього мовлення). Під час подальших наукових досліджень, учений окреслив наступні взаємодіючі коди:

- 1) дискретний (буквений);
- 2) неперервний (звуковий);
- 3) змішаний (при активізації внутрішнього мовлення) [18].

Аналіз першого буквеного коду дав зрозуміти, що саме дана дискретність представляє можливість апелювати в просторі та часі під час спілкування. Звуковий неперервний код є своєрідним містком безперешкодного зв'язку між комунікантами. Останній вид взаємодіючого коду є своєрідною зв'язною ланкою між буквеним і звуковим кодом і презентує собою той самий універсальний предметний код. Таким чином, описані вище коди сформували комплексну єдність, що можна визначити такою послідовністю: мова – звукове мовлення – внутрішнє мовлення – інтелект. УПК набувається поетапно в процесі індивідуального розвитку організму людини. Універсальність даного коду забезпечується шляхом об'єднання людей різних соціальних категорій та власне націй, гарантуючи взаєморозуміння. У ролі предметного даний код транслює світ людини, слугуючи головним механізмом активізації думки в мові.

Окремої уваги варто те, що М. Жинкін презентував наукову категорію інтеграції як універсальний закон, що активізується під час виникнення та сприйняття мовленнєвих продуктів різних рівнів. Це слугувало виникненню та функціонуванню лексичної інтеграції, фонематичної інтеграції та інтеграції мовних одиниць на текстовому рівні [19].

Оперуючи зазначеною вище інформацією, ми можемо констатувати, що психолінгвістичне вчення виникло для висвітлення нагальних питань, що активізувалися на межі двох науково важливих категорій – психології та лінгвістики. Таким чином, підсумуємо, що у центрі уваги даної науки є людина в комунікації. Виокремимо центральні концепти психолінгвістики:

- вивчення механізмів організації мовлення;
- дослідження процесів усвідомлення, сприйняття та власне зародження мовлення;
- процеси сприймання та розуміння, засвоєння дитиною мови під час розвитку;
- питання двомовності, перекладу та процеси засвоєння іноземної мови.

Наголосимо, що стрижневими об'єктами даної науки є саме характерні властивості мовного функціонування, виникнення та відображення тексту, стилістичні та риторичні категорії, теоретико-практичні засади перекладу та навчання рідної та іноземної мов.

Змістова наповненість терміну «психолінгвістика» розкодовується наступним чином: мова як лінгвістичний предмет досліджується крізь науково-психологічну призму. Так виходить, що центральною фігурою у вивченні вище окреслених питань стає людина, а саме її мовна активізація в комунікації. Результати досліджень отримуються шляхом спостереження за процесом спілкування індивідів у різних умовах та ситуаціях, а фокус функціонування мовних правил зміщується з теоретичного опису на їх активізацію в конкретних комунікаційних обставинах. У цьому і полягає значимість та важливість психолінгвістичної науки.

Погляди на тлумачення самого поняття психолінгвістики мають чимало інтерпретацій. Одне із перших змістовних визначень висунув психолог Ч. Осгуд, який наголосив на тому, що психолінгвістика є наукою, що вивчає особливості кодування та декодування повідомлюваної мовленнєвої інформації [2].

Розшифровуючи дане визначення, розуміємо, що мовленнєві процеси напряду співвідносяться із психікою індивіда, а не з мовною системою.

Використання такого підходу визначає предметом психолінгвістики процеси генерації та сприйняття мовлення у співвідношенні із психіко-фізіологічними особливостями учасників комунікаційних процесів. Дещо інакше трактування досліджуваного поняття запропонував психолінгвіст О. Леонтьєв. Учений наголосив, що психолінгвістика є наукою про шлях породження мовленнєвих утворень, усвідомлення та розуміння мовлення у співвідношенні з мовною системою [37]. Дослідник також зауважує, що саме індивідуальність у зіставленні із мовою є вагомим складником людського образу світу. Т. Гарлі пропонує власне визначення психолінгвістики, тлумачення якого представляє досліджуване поняття наукою про психологічні людські процеси, що активізують мовне функціонування, а саме породження, розуміння та власне запам'ятовування мови [1].

Варто зауважити, що дослідник-психолінгвіст активно вивчає та аналізує мовлення індивіда не тільки в стані спокою, а й під час емоційної напруги, у стресових ситуаціях та різноманітних патологічних психічних станах [26]. Це дозволяє отримувати об'єктивні результати досліджень та більш масштабно пізнавати особливості людського фактору. Під час науково-дослідницької психолінгвістичної діяльності вчені акцентують увагу на всіх учасниках конкретної комунікаційної мовленнєвої ситуації. Мовленнєва активність завжди є вмотивованою, і в залежності від цього адресат та адресант мовлення можуть транслювати різнотипні кодові переходи, відмінно один від одного інтонувати та маніпулювати інформацією, активувати механізми взаємодії мислення та мовлення, а також здійснювати аналітично-критичну оцінку мовленнєвої ситуації в залежності від індивідуальних психічних особливостей.

Таким чином, у мовленнєвій діяльності лінгвістична складова відокремлює ті так звані компоненти, що не констатуються психофізіологічним показником. Розшифруємо: наприклад, будь-яка мова у своєму складі має голосні та приголосні звуки, наявність яких зумовлена психофізіологічним фактором. А кількість та характер даних звуків уже слугують предметом вивчення лінгвістики. Це вкотре підтверджує, що психолінгвістичне вчення розглядає

у своїй проєкції саме процеси породження та сприймання мовних знаків у свідомості носіїв-комунікантів.

Перейдемо до аналізу структури досліджуваного поняття. Психолінгвістика складається із теоретичного та прикладного компонента.

Теоретична психолінгвістика класифікується на:

- рефлексивну психолінгвістику – науку усвідомлення або ж контрольованого свідомістю мовлення;
- психолінгвістику розвитку – науку про моделювання процесів виникнення мовної компетенції та властиві характеристики діяльності мовлення в онтогенезі, тобто психолінгвістичний науково-дослідний процес мовленнєвої діяльності дітей;
- етнічну психолінгвістику (етнопсихолінгвістику) – науку, головний аспект дослідження якої спроектований на вивчення конкретних мовних національно-культурних можливостей та відповідних мовленнєвих діяльностей;
- психолінгвістику віршованого мовлення – науку, що досліджує психологію поетичного мовлення.

Прикладна психолінгвістика структурно поділяється на:

- психолінгвістику навчання мови та власне розвитку мовлення (сюди відноситься також опанування іншою мовою у рамках білінгвізму, навчання іноземному мовленню на різних щаблях здобуття освіти людиною);
- патопсихолінгвістику – науку про вивчення відхилень патологічного характеру у ході становлення та формування мовленнєвих процесів індивіда;
- інженерну психолінгвістику;
- судову психолінгвістику;
- психолінгвістику мовленнєвого впливу [28].

Психолінгвістика, як бачимо, – наука, що вимагає детальних даних, конкретних умов, чітких формулювань для отримання об’єктивних результатів.

Для досягнення такої мети вона охоплює такі методи:

- 1) психолінгвістичний текстовий аналіз (ПЛТА);
- 2) семантичний диференціал (СД);
- 3) вільний асоціативний експеримент (ВАН);
- 4) інтент-аналіз (ІА);
- 5) контент-аналіз (КА);
- 6) семантичний радикал (СР);
- 7) інтроспективний аналіз (ІНТРА) [27].

Кожен із методів характеризується унікальними особливостями дослідження та є дієвим інструментом розкодування конкретних досліджуваних одиниць психолінгвістики. Перший метод ми більш детально висвітлимо в наступному підрозділі роботи.

Таким чином, вважаємо, що психолінгвістика – наука про індивіда в комунікації, створена шляхом синтезу двох наук (психології та лінгвістики), центральними об’єктами дослідження яких виступають власне мовленнєва діяльність особистості з моменту першоразової її реалізації та фактичне сприйняття продукції даної діяльності в дійсності з урахуванням усеможливих подразників. Психолінгвістика у своїй проєкції вивчає процеси породження та сприймання мовних знаків у свідомості носіїв-комунікантів, а також досліджує процеси кодування та декодування інформації. Психолінгвістика має теоретично-прикладну структурну організацію та потужний методичний інструментарій.

1.2. Механізм психолінгвістичного аналізу епістолярного тексту

Питання про психолінгвістичний аналіз тексту та його особливості в науковій спільноті є не новим та вже досить дослідженим. Вивчення даної проблеми було висвітлено у фундаментальних працях О. Кубрякової [33; 34; 35], М. Жинкіна [17], О. Леонтьєва [38], І. Зимньої [12] та С. Засекіна [25], котрі

орієнтувалися на концепцію про те, що мовленнєва діяльність індивіда має наступні фази: орієнтованість, проектування (планування), реалізація та контролювання.

Психолінгвістичний аналіз тексту – це сучасний комплексний метод дослідження, метою якого є виявлення особливостей мови тексту, спричинених мовленнєвою та мисленнєвою діяльністю автора. Особливість і процедура психолінгвістичного аналізу тексту визначаються його стилістичною атрибуцією. Ми більш детально зацентруємо увагу на епістолярному стилі, адже це обумовлено актуальністю теми нашого дослідження.

Під час здійснення ПСАТ фокус спрямовується на мовленнєву взаємодію учасників комунікативної діяльності. Важливими параметрами для об'єктивної реалізації тексту є такі:

- 1) конситуація – екстралінгвістична дійсність, у межах якої і відбувається спілкування;
- 2) часовий параметр;
- 3) почерговість реплік учасників комунікації;
- 4) суб'єкт та об'єкт мовленнєвого акту;
- 5) реакції комунікантів та ін. [32]

Сьогодні у психолінгвістиці аналізований нами метод дослідження епістолярного тексту представляє собою наукову інтеграційну систему, націлену на визначення та встановлення екстра- та інтралінгвальних особливостей текстових об'єктів, спродукованих взаємодією мовленнєвих і мисленнєвих можливостей людини.

Із лінгвістичної точки зору необхідними параметрами для даного ПЛАТ є:

- обсяг текстового масиву;
- кількість речень;
- середній розмір речень;
- коефіцієнт лексичної різноманітності;
- коефіцієнт дієслівності/агресивності;
- коефіцієнт емболії.

Середній розмір речень вказує на особливості мовного інтелекту або різкі зміни емоційного стану автора. Існує зворотна кореляція між підвищенням емоційного рівня мовлення та гучністю промови: чим емоційніший оратор, тим коротше він буде вживати висловлювання. Співвідношення словникового запасу спрямоване на виявлення психопатології, як приклад, шизофренії або схильності до неї.

Різноманітність слововживання також є показником визначення рівня вербального інтелекту творця конкретного тексту. Даний коефіцієнт визначають за наступною формулою, де КСР – коефіцієнт словникової різноманітності:

$$\text{КСР} = (\text{кіль-ть різних слів} / 2^x \text{кіль-ть всіх слів}) \times 100 \, \%.$$

Коефіцієнт дієслівності (КД) також називають коефіцієнтом агресивності. Вирахувати його можна, визначивши співвідношенні кількості дієслів та його форм до загальної кількості слів тексту. Дане формулювання виведене у формулу, зазначену нижче:

$$\text{КД} = (\text{кіль-ть дієсл.} / \text{кіль-ть всіх слів}) \times 100 \, \%.$$

Якщо при розрахунках було виявлено, що КД є високим, то це є свідченням того, автор при написанні тексту перебував у стані підвищеного емоційного напруження, що зумовило надто агресивний характер змісту.

Коефіцієнт емболії (КЕ), прагматичного маркування або мовного «засмічення» представляє собою відношення загальної кількості емболій (тобто слів без смислового навантаження) до всієї кількості слів у реченні. Такими одиницями можуть бути вульгаризми, вигуки та деякі текстові маркери. Даний коефіцієнт є за своєю природою в обернено пропорційному зв'язку із показниками вербального інтелекту та рівнем емоційного стану автора. Коефіцієнт емболії допомагає також визначити рівень культури мовлення та визначається за наступною формулою:

$$\text{КЕ} = (\text{кіль-ть ембол} / \text{кіль-ть усіх слів}) \times 100\% \text{ [31]}.$$

Проаналізуємо, наприклад, мову листа Лесі Українки до Ольги Кобилянської (див. Додаток А). Лист від 6 червня 1901 року. Визначимо коефіцієнт

дієслівності, для чого підрахуємо загальну кількість дієслівних одиниць в даному епістолярному тексті та співвіднесемо із загальним числом слів у листі.

$$\text{КД} = (57/290) \times 100\% = 19,66\%.$$

Із розрахунків бачимо, що даний коефіцієнт становить невисоке значення, отже, емоційне самопочуття адресанта під час написання листа було досить урівноваженим та спокійним, що окреслило поміркований характер звернення. Із результатів подальшого проведення дослідження та фіксації розрахунків, робимо висновок, що Леся Українка має високий рівень вербального інтелекту та культури писемного мовлення.

Таким чином, можемо констатувати, що методика реалізації даного текстового аналізу є досить копіткою і вимагає концентрації уваги дослідника на всіх одиницях тексту. Особливості проведення психолінгвістичного аналізу текстового масиву зумовлені стильовою належністю. При психолінгвістичному аналізі мови епістолярного тексту важливу роль відіграють коефіцієнти словникової різноманітності (співвідношення кількості різних слів до загальної кількості всіх слів тексту), дієслівності/агресивності (пропорційне відношення кількості дієслів та його форм до кількості всіх слів досліджуваного тексту) та емболії (співвідношення кількості ембол – вульгаризми, прагматичні маркери, слова, що семантично не навантажені – до загальної кількості всіх слів у реченні).

1.3. Психолінгвістичні особливості писемного мовлення

Писемне мовлення – складний вид мовленнєвої діяльності, що відтворюється графічно та розрахований на зорово-рецепторне сприйняття. Для даного виду мовлення характерні дві стрижневі складові – лінгвістична та психологічна. Важливість першого складника полягає у тому, що саме за допомогою графічної фіксації кодується повідомлення. Особливість психологічного складника розкривається в тому, що активізація писемного мовлення відбувається завдяки діяльності психічних процесів [6].

У галузі фізіологічної науки та психології письмо визначають «найвибагливішим» видом мовлення, адже за такого процесу задіяні всі механізми рецептивного поля.

Писемна мовленнєва діяльність є не менш емоційно наснаженою за усну.

Варто зауважити, що мовні знаки, завдяки використанню яких письмо стає можливим, закріплені нервовими зв'язками кори головного мозку як зорово-рукомоторні образи, що активно виробляються у синтезі зі слуховими та мовленнєво-руховими. Результат такого процесу й породжує формулювання власне думок [43].

Зауважимо, що для писемної мовленнєвої діяльності характерна структура, що містить такі етапи:

- 1) мотиваційно-спонукальний – етап, при якому формується бажання власне для написання-звертання до іншого комуніканта, щоб передати конкретну інформацію у письмовому вигляді; іншими словами, народжується мотив або ж назріває потреба;
- 2) аналітико-синтетичний – особливість цього етапу полягає у формулюванні власне висловлювання, відборі тематично доречних слів, які природньо функціонували б у тексті;
- 3) виконавчий – заключний етап, коли власне відбувається викладання думок за допомогою графічних знаків із подальшим отриманням писемного тексту [48].

Варто зауважити, що у психології процес письмової мовленнєвої діяльності вважається найбільш складним з точки зору здійснення осмислювальних операцій, адже відбувається шифрування інформаційних пластів.

Комунікаційна діяльність відбувається за умови, що в даному процесі присутні як мінімум два учасники, один із яких є власне генератором висловлювання, тобто тим, від кого надходить конкретна інформація, а другий учасник виступає в ролі сприймача-рецептора, який цю інформацію усвідомлює. У даному випадку, коли мовленнєва діяльність відбувається у писемному

вигляді, процес набуває відносної ізолюваності. Тобто акт спілкування умовно ділиться навпіл, адже учасники роз'єднані та активізують свою комунікативну діяльність одноосібно, продукуючи все графічним способом у вигляді писемного повідомлення [6].

Як було окреслено вище, комунікаційна діяльність бере початок у свідомості людини, тобто насамперед активізується внутрішнє мовлення. На цьому етапі умовно складається план висловлювання з візуалізацією в уяві оформлених текстових одиниць. Таким чином психологічне керування звуковими та графічними асоціаціями продукує матеріальну появу мовлення.

Саме об'єднання навичок та вмінь кодування певної інформації складає психологічний фактор у писемній мовленнєвій діяльності.

Важливим є також той факт, що різна інтонаційна обрамленість може кардинально інакше трактувати текст повідомлення. Наприклад, коли адресант створює письмове повідомлення, він перебуває в конкретному психологічному стані, коли його нервова система та свідомість продукують конкретні слова, їх сполучення, акценти на окремих фразових одиницях. Адресат же при отриманні даного повідомлення, певна річ, знаходиться у власній зоні комфорту зі зручним йому психологічним кліматом, тому сприймає надіслану інформацію інакше, розкодовуючи дані смислові масиви з відмінною експресією. За таких умов відсутня можливість зчитування комунікантами міміки один одного, інтонаційного оформлення речень та власне психологічної настроєвості.

Саме тому письмова мовленнєва діяльність є набагато складнішим процесом комунікації, ніж усна. Таким чином, обидвом комунікантам необхідно бути обережними при продукуванні таких повідомлень та звертати увагу на чіткість та розгорнутість формулювань, логічність викладу думок тощо.

Звернімо увагу, наприклад, на лист Лесі Українки, адресований Ользі Кобилянській від 13.12.1899 року (див. Додаток Б). При аналізі даного письмового повідомлення простежується чітко виражений психологічний настрій листування цього періоду. Обсяг листа дуже стиснутий, інформаційний потік також вузького спектру, відчувається збентеженість та заклопотаність

адресанта: *«Пишу Вам нашивдку, бо дуже ніколи, роботи багато», «А що! Коли ж Ви до Києва? Міцно стискаю Вашу руку. Мама вітає Вас»* [54, с.263]. Це свідчить про те, що психологічна настроєвість Лесі Українки задає емоційний фон подальшому листуванню та власне формує емоційно-чуттєву траєкторію, амплітудність якої підтримує або ж спростує Ольга Кобилянська.

Учені виділили стрижневі вміння, розвиток яких сприятиме більш ефективному та продуктивному писемному спілкуванню:

- вміння об'єктивації – термін, який запропонував грузинський психолог та філософ Д. Узнадзе, наголошуючи на важливості усвідомлення техніки зародження письмового висловлювання та власне композиційно-жанрових характеристик конкретних текстових типів [52];
- вміння упередження власного тексту – термін, який увів М. Жинкін, маючи на увазі те, що фіксація раніше спродукованого писемного висловлювання у свідомості є обов'язковим компонентом писемної мовленнєвої діяльності;
- вміння критики тексту – за М. Жинкіним, це здатність об'єктивно оцінювати та сприймати свій твір у ролі читача [20].

Таким чином, констатуємо, що писемна мовленнєва діяльність напряду пов'язана з психічною складовою здоров'я людини та особливостями функціонування нервової системи. Писемна мовленнєва діяльність, реалізована в текстах епістолярного стилю, характеризується етапною структурою (мотиваційно-спонукальний, аналітико-синтетичний, виконавчий етапи). Психологічне керування звуковими та графічними асоціаціями у процесі формулювання думок продукує матеріальну реалізацію епістолярного тексту. Лист – одна із найпоширеніших форм активізації писемного мовлення. Саме психолінгвістичний аналіз дозволяє визначити особливості таких текстів та виявити передумови їх створення.

Висновки до Розділу 1

Психолінгвістика – відносно нова та складна наука про індивіда в комунікації. Психолінгвістичні дослідження націлені на вирішення питань щодо вивчення механізмів організації мовленнєвої діяльності, процесів усвідомлення та породження мовлення, розвитку дитячого мовленнєвого потенціалу, а також проблематику перекладу, білінгвізму та засвоєння іноземної мови.

Біля витоків даної науки фокусуються імена таких психологів та науковців, як О. Потебня, В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, І. Бодуен де Куртене, Л. Щерба, Н. Пронко, Л. Щерба, М. Жинкін та ін. Фундаментатором сучасної психолінгвістики вважається Л. Виготський, який висунув теорію цілісності мисленнєво-мовленнєвого розвитку.

Об'єктом дослідження психолінгвістики є індивід у комунікації, зокрема в різних емоційних станах (спокою, під час емоційної напруги, у стресових ситуаціях та конкретних патологічних психічних станах). Мовленнєва активність завжди є вмотивованою, і в залежності від цього адресат та адресант мовлення можуть транслювати різнотипні кодові переходи, відмінно один від одного інтонувати та маніпулювати інформацією, активувати механізми взаємодії мислення та мовлення, а також здійснювати аналітично-критичну оцінку мовленнєвої ситуації в залежності від індивідуальних психічних особливостей. Такі аспекти досліджуваного поняття чітко можна простежити під час психолінгвістичного аналізу епістолярного тексту. Вивчення мови конкретних листів дає змогу зрозуміти, які екстралінгвальні фактори вплинули на те чи інакше формулювання висловлювання та як функціонально відбулися визначені лінгвопродукти.

Психолінгвістична наука структурно поділяється теоретичну та прикладну, котрі у свою чергу, мають ряд особливостей більш вузького спектру.

Методично психолінгвістична наука охоплює психолінгвістичний текстовий аналіз, семантичний диференціал, вільний асоціативний експеримент, інтент-аналіз, контент-аналіз, семантичний радикал, інтроспективний аналіз.

У даному дослідженні ми вивчали особливості функціонування механізму психолінгвістичного аналізу епістолярного тексту Лесі Українки.

Під час активізації цього комплексного методу ми врахували конситуацію, часовий параметр, почерговість реплік учасників, визначили суб'єкт та об'єкт мовленнєвого акту та дослідили реакції комунікантів. Психолінгвістичний аналіз епістолярного тексту реалізується шляхом формульних розрахунків, результати яких окреслюють рівень агресивності мови листа, визначають коефіцієнт словникової різноманітності та констатують інтенсивність прагматичного маркування лексичного різноманіття конкретного тексту епістолярного стилю. Було встановлено, що епістолярний текст є продуктом активної психічно-мовленнєвої діяльності, у ході розвитку якої визначаються особливості породження та функціонування структурних одиниць епістолярного тексту – епістоляризмів.

Специфічність досліджуваного писемного мовлення полягає у відтворюванні графічним способом лінгвопродуктів свідомості з урахуванням зорово-рецепторного сприйняття. Структура писемної мовленнєвої діяльності складається з мотиваційно-спонукального, аналітико-синтетичного та виконавчого етапів, що потребують активізації складних осмислювальних операцій із шифрування інформаційних пластів. Дані етапи виразно активізуються в процесі листування. Мотиваційно-спонукальний рівень визначає психологічні фактори адресанта при написанні листа, аналітико-синтетичний окреслює стилістично-актуальний потенціал комунікації, а в рамках виконавчого – графічно фіксується сам епістолярний текст.

Результати психолінгвістичних досліджень дають зрозуміти, що важливими вміннями, що забезпечують продуктивність та ефективність писемного мовлення, є вміння об'єктивації, вміння упередження власного тексту та здатність критикувати текст.

Таким чином, дослідження психологічних людських процесів, що активізують мовленнєву діяльність, мають систематичний характер та складний механізм реалізації. Синтез психологічних та лексичних компонентів активують процеси кодування та власне декодування мовних одиниць, що дозволяє більш об'єктивно трактувати змістову наповненість текстів, епістолярного стилю зокрема.

РОЗДІЛ 2

ЛИСТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДО ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

2.1. Вербалізація емоційної наснаженості листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської крізь призму психолінгвістики

Вивчення епістолярію Лесі Українки дало змогу констатувати, що для даної кореспонденції були характерні різнорівневні настрої. Тобто емоційна наснаженість кожного тексту листа, адресованого Ользі Кобилянській, має унікальну амплітудність. Таке явище зумовлено, насамперед, різноманітністю екстралінгвальних чинників, що здійснювали вплив на адресанта у процесі писемної мовленнєвої діяльності.

Вагому роль у вище описаному процесі відіграють також взаємини між обома сторонами комунікації. Наприклад, Т. Гундорова, дослідниця, що вивчала взаємини Ольги Кобилянської та Лесі Українки, називала взаємовідносини між мисткинями «жіночим платонічним романом», що варто тлумачити як своєрідну «терапію самотності жінки у патріархальній культурі» [15]. Можливо, це і було однією з причин іноді меланхолійних мотивів в епістолярних текстах Лесі Українки. Просте стовідсоткової достовірності гарантувати не можемо. Важливо наголосити на тому, що життєвий шлях Лесі Українки був досить насиченим на психологічно критичні події, що гартували в тому числі мовний арсенал письменниці. Зокрема на морально-психологічний стан впливали проблеми зі здоров'ям та взаємини із небайдужими їй людьми.

Уже на початку листування зі своєю товаришкою Ольгою Кобилянською Леся Українка проживає непростий період, про що транслює в листі від 29-30 травня 1899 року «...а досі я думала (до останніх 3-4 років), що, власне, енергії нема в мене ні крихти і що найменше енергії в моїх віршах» [54, с.219]. Така пасивність, очевидно, зумовлена надто затягнутим перебуванням мисткині на чужині на лікуванні. Тому Леся Українка, на нашу думку, і починає відверто довге звернення до товаришки, осягаючи різногранні питання. Мисткиня

зауважує також на тому, що має емпатичне начало, а отже, пропускає крізь свою свідомість чималу кількість думок, перебуваючи у так званому діалозі із внутрішнім мовленням: «...я звикла приймати чужі болі і жалі, у мене були і суть і тепер близькі товариші, друзі, що звертаються до мене в хвилини смутку..» [54, с. 222]. А ось експансивність у своєму характері вона заперечує, що вирізняє її з родини. Видно, що це турбує Лесю Українку, на чому вона також акцентує: «Я сама не дуже експансивна, - се, здається, вдача всієї нашої родини, - се не добре, але я нічого не можу проти цього, і Ви не беріть мені за зле, коли часом я здамся Вам не досить одвертою» [54, с. 222].

Можемо констатувати, що Леся Українка часто була полоненою своїми думками та, як результат, генератором мовних образів у власній свідомості. Якісна мова, стиль спілкування, відбір лексичних одиниць та вміння тримати тон комунікації є наслідками професійної діяльності мисткині та власне освіченого її оточення.

Особливої експресії листуванню подруг додавало те, що Леся Українка вдало оперувала польськими та німецькими словами чи їх сполученнями, доречно вкраплюючи їх у текстову тканину листів. Використання таких лексичних одиниць, на нашу думку, свідчило про піднесеність та завзятість або ж стан великої емоційної напруги адресантки. Наприклад: «Ей, приїздить, панно Ольго, знов до мене, та будемо собі знов **szare godziny** справляти! і чай будемо пити «не отвратительный», і Гріга гратимем, і я Вам страшні драми та дикі фантазії розповідатиму, та й залетимо обидві **ins Blaue hinein!**» [54, с.248]. Звернімо увагу на початок речення, який представлений вигуком. Це свідчить про те, що чуттєве самопочування Лесі Українки є досить піднесеним та емоційно забарвлює текст, а отже, передчасно позитивно налаштовує адресата на ствердну відповідь. Таке лінгвістичне підґрунтя підсилюється використанням дієслів спонукального способу у тандемі зі ствердною окличністю речення. Дана цитата є прикладом полімовного епістолярного висловлювання, адже всього у двох реченнях представлені чотири мови: власне українська, польська, російська та німецька. Така багатомовність є свідченням освіченості

Лесі Українки, її широкої мовної географії та вміння здійснювати аналітичну мовленнєву діяльність.

Звернімося до колористики даної епістолярної комунікації. Для цього розглянемо символіку спочатку сірого кольору. Саме цей відтінок з психологічної точки зору трактується насамперед як нудьга, монотонність та буденність, проте є й інше тлумачення, в якому сірий – колір розсудливості та стриманості. Тобто розуміємо, що такий колір «спонукає» більш до пасивності, як у поведінці взагалі, так і в мовленнєвій діяльності. Словосполучка *«ins Blaue hinein»* у перекладі з німецької означає «у блакить», тобто тлумачиться як піднесення, злет від усього земного (можна розуміти як сірого) до безмежних просторів людської свідомості, де знаходиться свобода. Блакитний – колір завзятості, наполегливості, самовідданості. Саме ці характеристики, напевно, якнайточніше описують Лесю Українку під час її морально-психологічних піднесень. Таким чином, здавалося б, прості лінгвістичні вкраплення в речення допомагають зрозуміти психологію мовлення комунікантів та досягнути глибинні сенси, закодовані у графічних знаках.

Детальніше аналізуючи даний уривок листа, ми бачимо, що має місце й музикальне звучання, що надає спілкуванню більш піднесений настрій. Такий ефект досягається не тільки завдяки механічно риторичним окликам та риторичним звертанням, а й згадуванням норвезького композитора, а точніше – його творчості, Едварда Гріга. Це незначне, здавалося б, посилення дає можливість зрозуміти, які музикальні вподобання має автор, які настрої переважають під час активізації внутрішньої мовленнєвої діяльності та під впливом чого формуються слова-образи у свідомості Лесі Українки в конкретний період написання листа. Таким чином, розуміємо всю палітру настроєвості, сформовану під ліричні фортепіанні п'єси, які переважали у творчому доробку зазначеного вище композитора.

Узагалі, листування Лесі Українки з Ольгою Кобилянською є емоційним та досить інтимним. На думку В. Агеєвої, дана комунікація характеризується відвертістю та розчуленістю, спричиненими психологічно тривкими душевними

потрясіннями [4]. Чи не в кожному листі простежується моральна близькість товаришок, що транслюється у мові та експресії висловлювань. Щоразу кожен наступний лист стає більш щирим. Це досягається завдяки близькій психологічній організації подруг, котрі організовують спілкування таким чином, щоб найменше хто їх розумів та трактував їх історію.

Найбільш емоційно хибким і психологічно нестійким, ми вважаємо, був період загострення хвороби та смерть С. Мержинського, біля котрого Леся Українка провела чимало часу в найстрашніші моменти. Цій темі вона посвятила далеко не один лист, де вигорнула свою душу подрузі. Емоційна наснаженість даної кореспонденції є досить меланхолійною, пригнічуючою, адже Леся Українка максимально проживала кожен мить того періоду: *«Життя моє тут досить трагічне. Я мушу бути найспокійнішою від всіх, хоч я, власне, найменше маю ілюзій, а через те й надії...»* [54, с. 318].

Розглядаючи індивіда у комунікації, ми розуміємо, що позитивна атмосфера навкруги сприяє життєстверджувальному характеру думок, а ось негатив довкола призводить до психологічного пригнічення, коли у свідомості людини виникають лише сіро-депресивні асоціативні картини та образи. Така тенденція простежується в серії листів зимово-весняного циклу 1901 року: *«Тим часом я живу тут зо дня на день без планів, без перспектив»* [54, с. 318]., *«Що ж, коли не впиватися, не вприскувати морфію, не курити опіуму, то треба хоч роботою задурити себе»* [54, с. 318]. У порівнянні з попереднім аналізованим листом, чітко простежується деформація свідомості мисткині, її світогляд, форматування текстової трансляції свого психічного стану. Якщо у першому випадку ми спостерігали життєствердні мотиви, то зараз – це втрата орієнтиру, пошук справжньої себе, намагання оговтатися та абстрагуватися від подій, що морально пригнічують.

Психологи стверджують, що погода та пора року впливають на психологічне самопочуття та здоров'я людини. Саме тому, наприклад, навесні, коли відновлюється природа та запускаються механізми активізації різноманітних процесів, більшість людей надихаються та стають кращими

версіями себе, знаходять нові цікаві захоплення та життєві орієнтири. Проте в зв'язку з певними обставинами емоційне самопочуття може набувати конкретно протилежного характеру. Таку протилежність спостерігаємо в Лесі Українки: *«Нічого мені не хочеться, нічого мені не треба, я примушую себе хотіти і вмовляю, ніби те чи інше потрібне мені. Я страшно втомлена фізично і морально...»* [54, с. 329]. Саме після таких одкровень спілкування між Лесею Українкою та Ольгою Кобилянською стає ще більш інтимним, унаслідок чого подружки створюють власні називання, часто кодуючи свої імена неозначеним займенником *хтось*. Фігурування такого означення один одного з'являється в першому ж листі, який був написаний Лесею після зустрічі із подругою. Це свідчить про те, що під час особистого спілкування психологічна складова комунікації зміцнилася за рахунок розмов віч-на-віч. Особливо тепле спілкування із використанням зменшувально-пестливих форм та авторських називань ми спостерігаємо з червневого листа: *«Як татарчатко не напише комусь, то хтось його з'їсть, не соливши, як приїде»* [54, с. 350]. Дане речення репрезентує нам, як стрімко може змінюватися тональність спілкування в залежності від комунікативних умов, у яких перебуває індивід.

Спілкування між подругами тривало від початку їх знайомства до кінця життя, проте не кожен лист вирізнявся широким емоціональним спектром та наснаженням. Деякі епістолярні тексти Лесі Українки мали досить сухий та окреслений характер. Цьому сприяв вплив екстралінгвальних чинників, а саме мисткиня насичувала своє життя роботою, аби абстрагуватися від буденщини, де її духовне життя, виключаючи зв'язок з Ольгою Кобилянською, було зовсім не на піці позитивних вражень. Тому листів чи навіть карток було кількісно більше, проте вони не характеризувалися розгорнутістю: *«Хтось не написав вчора, бо дуже був утомлений (а до того розкис) і не мав одваги взяти перо в руки»* [54, с. 374].

Зазначимо, що комунікація між Лесею Українкою та Ольгою Кобилянською мала систематичний характер та вирізнялася щоразу більш глибокою емоційною наснаженістю. Особливо останні листи, адресовані товаришці, просякнуті

усвідомленою філософією: «... Але се тільки мрія, бо хтось тепер може тільки лежати (як сидить, то вже щастя), на морі чи на суходолі, в Єгипті чи деінде – однаково... Ну, що ж, проте ж і на лежачих світить сонце і дивляться зорі, і дорогий пурпур єгипетського заходу видно їм, і золота пустиня снує свої гарячі полудневі мрії перед їх очима – те все ще не заказано мені, то й нема чого дуже на *moll* настроюватися. *Es lebe das Leben*, яке вже там кому суджено!» [56, с. 394] Цей лист – останній до Ольги Кобилянської. Він заряджений мудрою енергією, спокоєм, емоціями, які заповнюють прогалини у людській свідомості та акцентують на позивному та доброму.

Таким чином, емоційна наснаженість досліджуваного епістолярію є широко-форматною, що дозволяє в процесі комунікації генерувати свідомістю різновидові слова-образи, проектувати асоціації та кодувати глибокі сенси повідомлення. Емоційне наснаження кореспонденції Лесі Українки до Ольги Кобилянської досягається вдалим оперуванням мовними (використання іншомовних слів, зменшено-пестливих форм, риторичних окликів та риторичних звертань, індивідуально-авторських неологізмів, колористики тощо) та немовними (психологічний клімат, у якому перебуває адресант; соціальний тиск, погодні умови; упередження; фізичне здоров'я тощо) засобами. Епістолярні тексти Лесі Українки є прикладом різнополярної емоційної настроєвості авторки та залежності формулювання висловлювання від конкретних обставин.

2.2. Психолінгвістична спрямованість звертань у листах Лесі Українки

Психолінгвістичний потенціал творчості Лесі Українки є стрижневим фактором визначення індивідуального стилю письменниці. Тракткування та аналіз інтонаційно відокремлених і самостійно граматичних компонентів речення в листах Лесі Українки актуалізує варіювання психологічної лінгвістики в епістолярних текстах і допомагає визначити особливості функціонування мови та мовлення, ураховуючи феноменальні психічні подразники, що безпосереднім чином впливають на формування лінгвопродуктів.

Саме у звертаннях до адресата чітко простежується модифікація емоційної напруги адресанта, що диктує загальну настроєвість кореспонденції та апелює формою досліджуваного поняття, тобто, залежно від афективного стану, звертання може бути виражене однією лексемою або ж навпаки – мати поширену диференціацію, до складу якої може входити не одна словосполука.

Питання особливостей функціонування звертань у листах Лесі Українки крізь різновекторні призми висвітлено у працях багатьох мовознавців, зокрема в доробках С. Богдан (семантико-синтаксичний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний та ін. аспекти) [7; 8; 9], Г. Аркулишина (лексико-семантичний аспект) [5], Н. Журавльової (індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи) [21; 22] та ін.

Як ми акцентували раніше, І. Бодуен де Куртене зауважує, що суть людської мови є виключно психічною, адже існування та безпосередньо розвиток мови обумовлені суто психічними законами. Науковець переконує, що немає та не може бути в людській мові жодного явища, котре б не було одночасно психічним виявом [11].

Спираючись на зазначені вище потрактування, перейдемо до психолінгвістичного аналізу звертань у листах Лесі Українки до Ольги Кобилянської, вважаючи *звертання* в даному напрямку дослідження самостійно утвердженою номінативною лексемою або невеликим вичерпним висловленням, що містить глибокий сенс і гарантовано має психологічне підґрунтя, що диктує форму викладу, характер називання та загальний тон комунікації, надає епістолярному тексту відповідної інформаційної цілеспрямованості.

На думку С. Богдан, приватні листи мисткині є прикладом візуальної актуалізації незамаскованих психостанів адресанта, де в письмовій формі відтворені реальні емоційні насаги письменниці, що головним чином впливає на форму викладу думок та загальну настроєвість визначеної комунікації [8, с. 320].

Погоджуємося з Б. Муравською, що особливу увагу привертають звертання, виражені різноформово, в яких кодуються конотативність та експресивність значеннєвих мовних одиниць. Саме вони допомагають визначити

замасковані психологічні імпульси-спонуки та індивідуальну культуру спілкування, які є невідомими багатьом реципієнтам, що в результаті дають змогу зрозуміти психолінгвістичну авторську організацію [39]. Варто наголосити, що важливим джерелом вичерпної інформації слугують автокоментарі до текстів, де представлені певні життєві події Лесі Українки, що відповідно тлумачать конкретні обставини та екстралінгвальні чинники різновекторного впливу при написанні листів.

Звертальні формули, як було вже наголошено, є структуроформуючими, а також, що не менш важливо, виражають конотативне значення – привертають увагу та почуттєву прихильність адресата [24, с. 266]. С. Богдан зауважує, що вагомим при формуванні таких звертань є сам фактор адресата, тобто його стать, вік, статус, вид взаємин (офіційні, дружні, товариські тощо) [9].

Наприклад, у перших листах, адресованих Ользі Кобилянській, Леся Українка у звертанні послуговується стилем, наближеним більш до офіційно-ділового: *«Дорога і шановна товаришко!»* [54, с. 211], *«Шановна і дорога товаришко!»* [54, с. 218], *«...дорога пані...»* [54, с. 222], *«Дорога товаришко!»* [54, с. 235], *«Дорога панно Ольго!»* [54, с. 245].

Традиційно називання співрозмовника займає препозицію в листі. Дане звертання є поширеним, деталізується повними відносними прикметниками, що розкодовують психофундамент комунікації, таким чином визначаючи ситуативні умови. Тут, як бачимо, реалізується механізм осмислення. Тобто на основі цього механізму повною мірою усвідомлюються мотиви й цілі мовної комунікації, відбувається орієнтування в умовах здійснення мовної діяльності [10].

Такий офіційно-діловий характер спілкування простежується ще протягом кількох наступних листів, згодом деформуючись у більш особисто-інтимний, що породжує індивідуально-авторські компліментарні звертання. Спочатку простежуємо звертання на *«Ви»*, характерне для культури мови даної епохи, що виражає шанобливе ставлення до співрозмовника та акцентує на функціонуванні в ділових листах або ж вітальних листівках. Наприклад:

«Не обіцяю Вам, люба пані, «гримати» на Вас..» [54, с.219], *«Коли б Вам було цікаво познайомитись..»* [54, с. 220], *«Тим-то, прошу Вас...»* [54, с. 237], *«Не хутко Ви зібралися мені написати...»* [Т.12, с. 245], *«Ви розумієте мене?»* [54, с. 318] та ін.

Звернімо увагу, що вже в кількох наступних листах активізується більш інтимна настроєвість комунікації, виражена, зокрема, побутуванням в епістолярії зменшувально-пестливих і психологічно глибоких називань, як приклад: *«О, ти, моя жрице краси і чистоти!»* [30, с. 237], *«Дорога моя, люба товаришко!»* [Т. 13, с. 343], *«Мій хтосічку, мій з папороті цвіте...»* [55, с. 344], *«Що ж там мій хтось дорогенький за новельку пише?»* [55, с. 22], *«Ой, мій хтось дорогенький!»* [54, с. 96], *«Як же там мій... мій чорненький живе?»* [55, с. 164] та ін. Такі звертання характеризуємо як більш емоційно насичені, наснажені, адже бачимо стрімку векторність спілкування, обумовлену впливом взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності особистостей. Тобто на формування зазначених звертань, їх вид, емоційну насиченість впливають особисто-внутрішні перипетії учасників комунікації та соціальне мовне середовище зокрема. Часто Леся Українка використовує епітети *«дорога, шановна, люба»*, характеризуючи таким чином психологічне розташування до співрозмовника, що в результаті зумовлює появу так званої метафоричної мови.

Метафоричність полягає в маскуванні стрижневих сенсів і значень понять та є символічною складовою людського спілкування. Активізуються так звані приховані механізми несвідомого, що дозволяють певним чином здійснювати деякий психологічний вплив на учасника комунікації. Семантичне метафоричне поле, на думку багатьох мовознавців, є нероздільне із національними маркерами образних картин світу. Влучну думку з цього приводу висловлює Ю. Тимошенко, зазначаючи, що «архетипна метафора як релікт універсально-колективних первнів людської психіки та образ етноміфологічного канону має значно вищий ступінь функціональності в художньому тексті, ніж

індивідуально-контекстуальний троп, бо вона володіє потужним сугестивним зарядом – інтенцією вражати, навіювати, захоплювати» [51].

Підтверджуючи ці слова, додамо, що саме архетип (за К. Юнгом) є першоджерельною формою для подальших новоутворень і виступає структуротворним складником колективної несвідомої психічної активності, що генерує людське мислення і, як результат, презентує реальному світові свій продукт – мову. На переконання К. Юнга, психічне значення архетипів подібне кристалічним граням, тобто не має чіткого визначення, а ось продукovanі архетипні уявлення, або ж символи, синтезують зв'язок свідомої та колективно несвідомої діяльності. Це дає змогу людському мозку на основі реально існуючого образу словесно кодувати новий таємничий зміст, що сягає несвідомих психічних шарів. Так само й у згаданих звертаннях «пізніших» листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської простежуємо архетипну еволюцію: чим частішим та ближчим стає спілкування, тип більш глибокими та психічно диктованими є звертання.

Окремої уваги варте називання Лесею Українкою Ольги Кобилянської за допомогою неозначеного займенника *хтось*. Актуалізується це звертання у різних номінаціях та формах, виступаючи виключно лаконічним елементом або ж у взаємодії з інакшими структурами. Вибір мисткинею певного звертання диктовано психологічним кліматом, у якому вона перебуває. Саме тому бачимо різнохарактерні варіації звертань: *«Мій любий чорненький хтось!»* [55, с. 56], *«До когось любого, і дорогого, і славного!»* [54, с. 391], *«До когось дуже любого, дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє»* [55, с. 19], *«Як же мається мій хтось, мій хтосічок любий?»* [55, с. 347], *«Дорогий хтосічку!»* [55, с. 362], *«Хтосічку мій дорогий та любий!»* [55, с. 429], *«Хтось до когось любого пише»* [55, с. 246], *«...що думає мій хтосічок..?»* [55, с. 343] та ін. Такий стилістичний механізм закодованості суб'єкта відображає особливу психологічну атмосферу спілкування двох письменниць: розуміння з пів слова, з натяку. Зменшено-пестливий відтінок у таких звертаннях дає нам зрозуміти,

що комунікація між учасниками даного процесу стає на рівень вищою, більш психологічно обумовленою та інтимно-особисто близькою, щирою.

Дослідивши епістолярну спадщину Лесі Українки, ми звернули увагу на періодичне побутування в листах до Ольги Кобилянської звертань, у складі яких стуректуротворними є субстантивовані прикетметники, що надають мові листів своєрідного народнописенного, фольклорного забарвлення: «Люба далека!» [54, с. 304], «Люба, найлюбіша!» [54, с. 319], «...вірите мені, дорога?» [55, с. 343]. Саме крізь таку призму ми спостерігаємо психологію етносу, реалізовану в епістолярному тексті.

Таким чином реалізується стрімка векторна трансформація звертань, що породжує нові словотвори: *товаришко – пані – панно – хтось – хтосічок*. Дане явище в поєднання з епітетами «дорога, шановна, люба» відображає еволюцію взаємин Лесі Українки й Ольги Кобилянської.

Зазначимо, що характерним для листів Лесі Українки, адресованих колежанці, є звертання, презентовані німецькою мовою. Лінгвістична тканина аналізованого епістолярію специфікується частковою реалізацією таких називань: «*liebe ferne Freundin*» («Дорога далека подруго») [54, с. 248], «*liebe Ferne*» («дорога далека») [54, с. 304], «*liebe Freundin*» («Люба подруго») [54, с. 306], «*meine liebe Wunderblume!*» («Моя люба дивоквітко») [54, с. 312], «*Liebe, ferne Lotosblume!*» («Любове, далека квітко лотосу!») [54, с. 317], «*Sie liebe, liebste!*» («Люба, найрідніша!») [54, с. 319] та ін.

Ці звертання є невинпаковими й неадарма прописані мовою, рідною Ользі Кобилянській. Це дозволяє зробити спілкування більш близьким і теплим. Називаючи свою подругу *квіткою лотосу*, Леся Українка акцентує на тому, що її співрозмовниця є витонченою та духовно чистою людиною, адже лотосовий квіт символізує непорочність і досконалість, а також є уособленням самовдосконалення. Таким чином, комунікація психологічно загартовується, даючи її учасникам тло для подальшого розвитку взаємин. Невинпаковим є використання звертання «дивоквітко». Пласти свідомості адресанта самостійно генерують асоціативні ряди, провокуючи появу та реалізацію

конкретних слів у конкретних умовах. Можемо припустити, що під *дивоквіткою* Леся Українка має на увазі даоську «золоту квітку», що символізує невичерпну мудрість, а отже – невичерпний життєвий досвід своєї товаришки. Тобто, якщо етимологічно простежити характер звертань, можна майже стовідсотково створити психологічний портрет адресата.

Зазначене вище підтверджує слова Івана Франка, який наголошував, що в неї (Лесі Українки) є свій пафос, своє власне слово [57]. Мається на увазі, що саме стиль викладу думок, манера письма, спілкування Лесі Українки вирізнялися від інших індивідуальною психологією, незвичайним способом мислення, бо в одному її слові заковано чимало сенсів, цікавих не лише психолінгвістиці, а й будь-якій науці про людину в комунікації.

Велике значення у формуванні думок і генеруванні мислення відіграє освіченість людини, її коло спілкування, інтереси, бажання, діяльність та психологічна організація. Саме тому можемо сказати, що змістовне, глибоке, емоційно насичене мовлення Лесі Українки виплекане життєвими обставинами письменниці, її силою волі та індивідуальним і суспільним психологічним кліматом.

Таким чином, психолінгвістична спрямованість звертань Лесі Українки до Ольги Кобилянської реалізується за допомогою індивідуально-авторських компліментарних звертань, інтимної настроєвості епістолярної комунікації через побутування метафоричних зменшувально-пестливих звертань. Психологія етносу відтворюється в епістолярному тексті через вживання субстантивованих прикметників, що надають мові листів своєрідного народнопісенного, фольклорного забарвлення. Етимологічний аналіз звертань допомагає вичерпно створити психологічний портрет адресата. Простежено архетипну еволюцію звертань: чим частішим і ближчим стає спілкування, тип більш глибокими та психічно диктованими є звертання. Векторна трансформація звертань представлена рядом лексем *товаришко* – *пані* – *панно* – *хтось* – *хтосічок* – *дивоквітко* – *квітко лотосу*, які поєднуються з епітетами *дорога*, *дорога далека*,

шановна, люба, найрідніша, що й відображає еволюцію взаємин Лесі Українки й Ольги Кобилянської.

2.3. «Хтось когось любить»: сучасне психолінгвістичне осмислення листування Лесі Українки з Ольгою Кобилянською

Мовотворчість Лесі Українки дедалі частіше популяризується у сучасному суспільстві. Насамперед, це пов'язано з влучністю життєвих поглядів мисткині, що мають актуальне віддзеркалення сьогодні.

Особливої уваги варте листування Лесі Українки з подругою Ольгою Кобилянською, адже в даних епістолярних текстах висвітлені глибокі життєві істини.

Вшановуючи пам'ять Лесі Українки та підкреслюючи її мудрість, сучасники створюють соціальні проекти, де фігурують цитати з переписок, які стають гаслами для модерної молоді.

Один із таких проектів – «Привіт.Леся». Він містить колаборацію творчої діяльності сучасного ілюстратора О. Грехова та української акторки І. Вітовської. Реалізація даного проекту відбулася за підтримки Українського культурного фонду луцькою радіостанцією CID FM.

Унікальність та автентичність цього задуму полягає в тому, що за допомогою ілюстративних і технічних інструментів організатори інтерпретували стереотипний образ Лесі Українки, розкривши нові грані особистості. Вибрані листи були озвучені голосом І. Вітовської, яка максимально доречно підбрала тональність у цитуванні висловлювань, намагаючись якнайточніше передати реципієнтові психологічне усвідомлення чи навіть розуміння мисткинею себе.

У межах даного проекту ілюстратор О. Грехов створив портрети Лесі Українки в різних іпостасях, часто наводячи висловлювання з листів, зокрема адресованих Ользі Кобилянській. Однією з найбільш популярних картин є листівка з цитатою «Хтось когось любить» (див. Додаток В). Ця фраза, складена всього з трьох лексичних одиниць, містить глибокий закодований сенс, котрий розшифровують та активно декодують сучасники.

Аудіовізуальне сприйняття та осягнення особистості Лесі Українки дозволяє нам відчувати можливий внутрішній стан мисткині, проектувати її діяльність у сучасність і навпаки – усвідомлювати тогочасні перипетії. Фокус із виключно «життя в хворобі» зміщується на творчу, інтимну, позитивно психологічну грань. Це дає можливість нам розуміти, який саме був екстра-лінгвальний вплив і що спонукало до продукування конкретних лінгвопродуктів.

Варті уваги й інші артові проекти, у межах яких постать та власне психологічна організація Лесі Українки переосмислюється інакше. Згаданий вище сучасний ілюстратор О. Грехов брав участь у проєкті «Бунтарки: нові жінки і модерна нація», у межах якого було створено календар із зображенням видатних діячок української культури та випущена лімітована серія книг, у яких розміщені критичні статті літературо- та культурознавців.

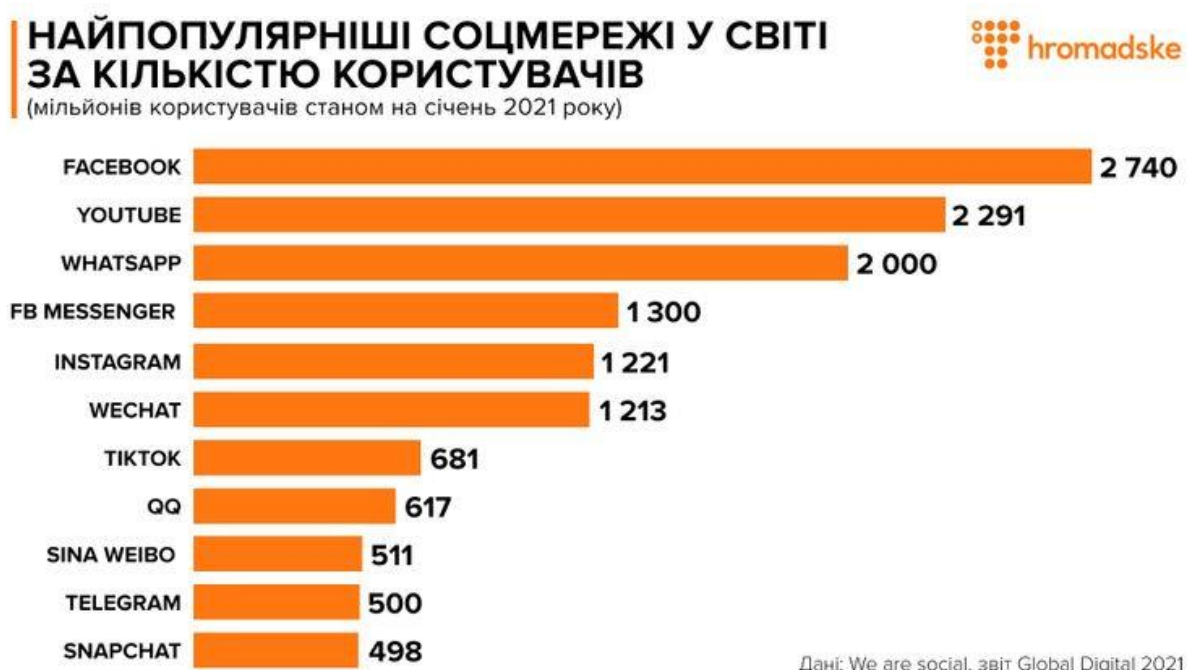
Зокрема нашу увагу привертає стаття О. Пелешенко «Орфей із жіночим обличчям: творчість Лесі Українки крізь призму феміністичної оптики». При аналізі творчого доробку мисткині авторка зауважує на тому, що партнерські стосунки для Лесі є дуже важливими і «пара постає простором, що дозволяє розкритися творчому потенціалу обох» [12]. Дане твердження ми можемо транслювати на стосунки Лесі Українки та Ольги Кобилянської, адже саме під час їхнього спілкування обидві письменниці працювали над написаннями творів, вичитували літературні доробки, розвивали свої творчі сторони: *«Беруся до аналізу «Царівни». Отже, і я буду «критиком»!»*, [54, ст. 263] *«...пишу щомісяця літературні огляди до «Жизни»»* [54, с. 305], *«Оце хочу зладити видання своїх віршів таки тут, на Україні...»* [54, с. 312].

На думку О. Кузьми, листування мисткинь мало настільки теплий характер, що його можна назвати сестринським. Дослідниця акцентує, що саме Ольга Кобилянська стала для Лесі Українки душевним прихистком, і через це їхні переписки трактувалися багатьма поціновувачами крізь кардинально різні призми [23].

Окремої уваги вартий авторський соціальний проєкт *«Вустами Лесі»*, головна ідея якого полягає в популяризації та осучасненні епістолярної

спадщини Лесі Українки шляхом використання соціальних мереж. Структурно реалізація даного проєкту представлена в наступних етапах:

- 1) опрацювання та відбір конкретних листів із виокремленням цитат. Вихідним матеріалом для реалізації даного етапу стали листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 11.02.1901, 6.06.1901, 29.07.1901, 1.08.1901, 15.08.1901, 2 липня 1903 року, 15-23 серпня 1903 року;
- 2) визначення аудиторії; платформою для втілення ідеї проєкту була обрана одна з найпопулярніших соціальних мереж Інтернету (за даними статистики компанії Global Digital станом на січень 2021 року) – Instagram.

- 3) створення графіку публікацій із визначеними цитатами та власне їх розміщення в соціальній мережі на щоденній основі протягом 10 днів у форматі «Передбачення на день».

Зауважимо, що кожна опублікована цитата епістолярного тексту містила соціальну психологічно задовану інформацію. Проаналізуємо наступну цитату із листа від 11 лютого 1901 року:

«Не давайте свого товариша на поталу недузі...» [54, с. 324]

Фактично в даному рядку йдеться про українського письменника Осипа Маковея, нерозділене кохання Ольги Кобилянської, котра, у свою чергу, довірялася Лесі Українці в інтимних переживаннях. Психолінгвістичне підґрунтя

зазначеної цитати простежується з перших слів, що представлені заперечувальним спонукальним риторичним закликом *«не давайте...»*. Психолінгвістичний потенціал підсилюється за допомогою використання лексеми *«товариш»*, тобто людини як життєвого супутника, близького на морально-ментальному рівні. Леся Українка, на нашу думку, апелюючи власним досвідом, трактує недугу не тільки як фізичне нездужання, а й будь-які інші критичні життєві обставини. Під час реалізації соціального проєкту було отримано зворотню реакцію реципієнтів, що знайшли відгук у кожному цитованому слові, інтерпретувавши задовану інформацію виключно унікально. Таким чином, проводячи паралель із сьогоденням, можемо констатувати актуальність змістового наповнення даної цитати епістолярного тексту.

Кожна використана цитата має екзистенційні мотиви, що простежуються при детальному аналізі та структурному розборі речення листа. Проєктуючи задований сенс епістолярного тексту на власне життя, реципієнти фрагментарно розшифровують свою індивідуальність крізь призму категорій буття та свободи, визначаючи можливі здатності робити вибір відповідно до своїх бажань, оперуючи знаннями про об'єктивність дійсності.

Чітко простежуємо феномени свободи волі людини та духовної свободи особистості. У листі, датованому 15-23 серпнем 1903 року, це проілюстровано такою цитатою: *««Любити вічно» ніхто не обов'язаний, тільки ж треба мати одвагу признатись щиро в зміні почуття»* [55, с. 316-317]. Оперуючи даними висловлюванням, можемо зауважити, що свобода волі кожної людини полягає у свідомій незалежності вибору при обранні життєвих пріоритетів та розв'язанні важливих приватних рішень, а духовна свобода особистості трактується як усвідомлення свободи духу, увінчення моральної культури, в якій не місце гріховним бажанням (нетерпеливість, гнів, осуд тощо). Категорія об'єктивно-духовного буття в даних епістолярних текстах Лесі Українки дозволяє зрозуміти світ духовних цінностей мисткині, її філософію життя та емоційну царину духовності та поділитися досвідом із сучасним поколінням.

У проєкті були використані також такі психолінгвістично обрамлені різнотематичні цитати: *«Боріться на життя, а не на смерть, бо інакше се такий розпач!...»* [54, с. 324], *«Хтось ловить кожду суху хвилину, аби побігти в гори»* [54, с. 349], *«Йому все було краще по сей бік кордону, ніж по той бік, хоч там і нібито рідніший край...»* [54, с.384], *«Хтось не дуже любить бачити людей, що вже «перешуміли», надто коли бачив їх в найбільше голосний, шумливий час...»* [54, с. 386-387], *«Нехай хтось не зневажає себе, нехай хтось плаче, коли йому тяжко, але нехай не катує себе, бо комусь іншому болить від того, дуже болить...»* [54, с. 393], *«Нехай хтось комусь вірить, хтось без причин такого б не порадив.»* [55, с. 308], *«Колись, може, знов усе в нас влагодиться і яось направиться, але тепер стан дуже тяжкий і трагічний.»* [55, с. 317].

Реалізація даного проєкту сприяла популяризації та осучасненню епістолярної спадщини Лесі Українки у просторах соціальних мереж.

Таким чином, епістолярій Лесі Українки сучасно інтерпретований за допомогою ілюстративних та технічних інструментів. Мова її листів до Ольги Кобилянської має потужну психолінгвістичну організацію, що дозволяє «оживляти» епістолярні тексти, осучаснюючи їх зміст шляхом створення мистецьких проєктів. Різноманітність проєктів, у межах яких фігурує постать Лесі Українки, дозволяє нам декодувати психологію її творчості, відкривати нові аспекти свідомості та прочитувати естетику почуттів. Проєкцію Лесі Українки з ілюстрованими думками-цитатами можна бачити найчастіше на принтах одягу, шоперах, муралах, на друкованій продукції. Бути «поруч» з Лесею Українкою – престижно та модно.

Висновки до Розділу 2

Психолінгвістичне дослідження листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської дало змогу констатувати нам, що для даної кореспонденції характерними є різнорівневі настрої: емоційна насиченість окремих епістолярних текстів, адресованих Ользі Кобилянській, амплітудно унікальна.

Прості лінгвістичні елементи-вкраплення в реченнях, як-от оперування іноземними словами в питомих українських текстах чи незначні згадки конкретних кольорів, допомагають зрозуміти психологію мовлення комунікантів та усвідомити важливі смисли, закодовані графічним способом в епістолярних текстах. Використання мовних (зменшено-пестливі форми, індивідуально-авторські неологізми, риторичні оклики та звертання тощо) та немовних (фізичне самопочуття адресанта, упередження, психологічний клімат) засобів Лесею Українкою сприяє різнополярному емоційному наснаженню листа, що лінгвістично відображається в тексті епістолярного стилю.

Найбільш експресивні листи, на нашу думку, Леся Українка писала під час хвороби С. Мержинського та власне після його смерті. Мова та настрої тогочасних епістолярних текстів є досить меланхолійними та навіть пригнічуючими.

Комунікація між мисткинями тривала від моменту їх знайомства та впродовж всього життя, проте не кожен лист вирізнявся широким емоціональним спектром, що напряду залежало від екстралінгвальних чинників.

Велике значення у формуванні думок і генеруванні мислення відіграє освіченість людини, її коло спілкування, інтереси, бажання, діяльність та психологічна організація. Саме тому можемо сказати, що змістовне, глибоке, емоційно насичене мовлення Лесі Українки виплекане життєвими обставинами письменниці, її силою волі та індивідуальним і суспільним психологічним кліматом.

Виклад думок письменниці, підбір конкретних лексем, варіювання звертань та формування індивідуально-авторських утворень роблять її мовний арсенал унікальним. Психолінгвістична спрямованість звертань Лесі Українки до Ольги Кобилянської реалізується за допомогою індивідуально-авторських компліментарних звертань, інтимної настроєвості епістолярної комунікації через побутування метафоричних зменшувально-пестливих звертань. Етимологічний аналіз звертань допомагає вичерпно створити психологічний портрет адресата. Простежено архетипну еволюцію звертань у листах: чим частішим і ближчим

стає спілкування, тип більш глибокими та психічно диктованими є звертання досліджуваних епістолярних текстів.

Епістолярні тексти Лесі Українки сьогодні стають більш популярними, а цитати з листів до Ольги Кобилянської фігурують у багатьох соціальних просвітницьких проєктах, як-от: колаборація «Привіт.Леся.», «Бунтарки: нові жінки і модерна нація», «Вустами Лесі» та ін.

РОЗДІЛ 3

ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

3.1. Формування мовленнєвої компетентності учнів старших класів під час роботи з листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської на уроці української мови

Сьогодні питання формування мовленнєвої компетентності учнів є актуальним, адже оптимізація комунікативних процесів у віртуальних просторах соціальних мереж та месенджерів витісняє цінність живого спілкування, а отже, втрачається практика реальної комунікації.

Завдання вчителя української мови – сформувати в учнів мовленнєву компетентність, тобто навчити дітей вправно й ситуативно доречно використовувати мову, залучаючи при цьому мовні, позамовні й інтонаційні засоби констатування мовлення. Саме тому важливо розрізняти поняття «мовна компетентність» та «мовленнєва компетентність». Дослідження науковцями останнього поняття крізь призму психології (М. Жинкін, Л. Виготський, В. Щерба, І. Синиця, І. Зимня та ін.) та вивчення педагогічно-методичних аспектів формування мовленнєвої компетентності (Л. Мацько, О. Біляєв, М. Пентилюк, Є. Голобородько та ін.) дали змогу висвітлити тлумачення даної дефініції, що полягає в засвоєнні особистістю умінь користування писемною та усною формами літературної мови, оперуючи всіма її засобами виражальності, у залежності від умов комунікативних ситуацій.

Таким чином, ми вважаємо, що вивчення епістолярної спадщини Лесі Українки, а саме листів до Ольги Кобилянської, сприяє якісному формуванню мовленнєвої компетенції старшокласників на уроках української мови. Мовна багатогранність зазначених епістолярних текстів дозволяє учням поповнювати словниковий запас, аналізувати та вивчати виражальні можливості, орієнтуватися у структурних особливостях листа та загалом вдосконалювати культуру мови.

Розділяємо думку І. Зимньої, яка наголошує на тому, що формування мовленнєвої компетентності визначається суто індивідуальним чинником здобувача освіти, тобто саме обсяг знань про мову, їх узагальнення, екстралінгвальний фактор та індивідуальна інтерпретація й забезпечують логічність, точність, доречність та адекватність оформлення певної думки за допомогою мовних засобів [28].

Зауважимо, що у процесі формування мовленнєвої компетентності старшокласників вдосконалюються навички додержання соціальних норм спілкування, правил мовленнєвої діяльності, навички й уміння, знання, що потрібні для декодування чужих і створення власних моделей мовленнєвої поведінки.

М. Пентиліук уточнює мовленнєві уміння, що входять до комплексу досліджуваного поняття, це: здатність грамотно вести діалог, усвідомлювати, відтворювати та продукувати як усні, так і писемні різнотипні висловлювання, що забезпечуватимуть учням старших класів якісну комунікацію в соціальному середовищі [40].

Оперуючи зазначеною вище інформацією, зауважимо, що в межах уроку української мови в старших класах при вивченні особливостей написання різнотипних листів доречно застосувати епістолярні тексти Лесі Українки, адресовані Ользі Кобилянській. На таких уроках зв'язного мовлення учні, вивчаючи структурну організацію листа, звертаються до зразків даного виду мовлення, паралельно досліджуючи мовленнєву різноманітність лексичного поля.

Як приклад актуально залучити епістолярні тексти Лесі Українки до Ольги Кобилянської. Проаналізуємо лист від 11 лютого 1901 року (див. Додаток Г). Насамперед, слід визначити видову належність даного тексту. Аналізований лист вважається приватним, адже адресований він приватній особі, у даному випадку – подрузі, й містить інформацію конфіденційного характеру з висвітленням подій особистого життя в конкретному контексті.

Учням потрібно зауважити на оформленні формул ввічливості (вітальних та прощальних), які є обов'язковими структурними елементами листа. Вітальна формула (звертання до адресата) традиційно займає препозицію щодо основного тексту та виокремлюється рядком, часто має окличний характер, що свідчить про повагу до особи, до якої звертаються, та про піднесений, частково урочистий настрій комунікації. «Дорога моя товаришко!» [54, с. 323] – приклад звертання, де за допомогою оперування якісним прикметником «дорога» та присвійним займенником «моя» у тандемі з іменником «товаришко» деталізується приватність листування та підсилюється міжособистісний характер даної комунікаційної діяльності.

Аналізований епістолярний текст за мотивом є листом-відповіддю, тому після звертальної формули ввічливості авторка коментує попередню контекстуально визначену думку, що свідчить про небайдуже ставлення до співрозмовника, тематичне зацікавлення та ментальний зв'язок комунікантів. Леся Українка робить це так: *«Сердечно дякую за Ваш лист і фотографію, хоч вона і не дуже вдатна, та все ж нагадує трошки Вас. Моєму товаришеві дуже подобались Ви на фотографії (він знає Вас з творів і з моїх слів). Не знаю, коли відплачуся Вам, бо, відай, не хутко схочеться мені здійснитись, хіба замовлю якийсь з давніших портретів»* [54, с. 323].

Для даного виду листування характерна розгорнутість висловлювання та різноманітність лексичного поля, яке розкривається в основній структурній частині листа. Традиційно ця частина містить інформацію про життя автора, події, що відбулися та мають вагоме значення для обох сторін комунікації. Важливо наголосити, що при написанні власних листів старшокласники мають дотримуватися правил етикету, оформлюючи основний текст без надмірного вихваляння й хизування та завжди пам'ятати про інтереси співрозмовника, цікавлячись його думкою з конкретного приводу та його успіхами.

Аналізований лист є досить доречним та детально презентує учням приклад правильного структурування, що сприяє якісному формуванню мовленнєвої компетентності старшокласників: *«Не давайте свого товариша*

на поталу недузї! Рятуйте його, чим тільки можете, і не тратьте часу, – в зароді сю хворобу можна викорувати. Боріться на життя, а не на смерть, бо інакше се такий рознач!...» [54, с. 324]

Заключним етапом в оформленні приватного листа є прощання, а саме традиційне побажання здоров'я, успіхів у професійній діяльності та приватному житті із зазначенням автора даного епістолярного тексту у постпозиції щодо основного текстового масиву. У листі Лесі Українки до Ольги Кобилянської цей структурний елемент удвічі підсилений та розгорнутий, що свідчить про неабияку повагу та прихильність до адресата:

«Бувайте здорові, міцно стискаю Вашу руку і щиро дякую за ті прихильні слова, що Ви мені подарували.», «Бувайте здорові, моя добра, ніжна і люба товаришко. Ще раз стискаю Вашу руку.

Ваша Леся» [54, с. 323].

Погоджуємося з думкою М. Рождественського, який зауважував, що розвиток мовленнєвої компетентності учнів полягає в удосконаленні вимови, знань про найменші значущі частини лексем – морфемами, власне слів, словосполук, фразеологічних одиниць, речення та робота над зв'язним мовленням [49]. Саме тому вчителю-словеснику при навчанні старшокласників важливо акцентувати на всіх особливостях кожного рівня мови (морфологічний, синтаксичний, лексичний та ін.). Так в учнів активізуються та вдосконалюються механізми аналізаторів, узагальнення, чутливості, розвивається логічність мислення, порівняльні вміння та краще засвоюється навчальний матеріал. Таким чином, під час опрацювання аналізованого листа старшокласники не тільки дізнаються інформацію з особистого життя Лесі Українки, а й всебічно розвиваються, вдосконалюючи власну культуру мовлення.

Розділяємо думку науковців М. Пентилюк, О. Біляєва та С. Караман, які наголошують на важливості наступних підходів до навчання мови:

1. Системний – підхід, що застосовується до розвитку мовлення під час навчання мови. Особливостями даного підходу є активізація принципів цілісності, структурування, ієрархічності та членування складних явищ на

компоненти з визначенням їх взаємозв'язків та функціональних особливостей. Наприклад, формування мовленнєвої компетентності старшокласників на уроках української мови під час вивчення листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської із залученням даного підходу відбувається наступним чином: складна структура листа розглядається як певна система, що містить постійні функціонально важливі компоненти, що у своїй цілісності створюють продукт мовленнєвої діяльності – зразок, лінгвістичну опору, подібно якій необхідно правильно оформлювати власні мовленнєві моделі здобувачам освіти.

2. Комуникативно-діяльнісний – підхід, що полягає в умінні старшокласників вирішувати завдання комуникативного характеру, розв'язання яких забезпечує підвищення рівня спілкування. Для учнів старших класів листи Лесі Українки є джерелом для аналізу різнохарактерних комуникативних умов та способів їх розв'язання.

3. Особисто-орієнтований підхід. Як зазначалося вище, обов'язковим чинником під час розвитку мовленнєвих умінь школярів є індивідуальний фактор (психологічна організація дитини, її вікові особливості тощо).

4. Функціонально-стилістичний – підхід, що в процесі розвитку мовленнєвої компетентності старшокласників сприяє розумінню ними важливості правильного підбору слів залежно від особливостей конкретного стилю мовлення. При вивченні епістолярію Лесі Українки на уроках української мови учні старшої школи усвідомлюють, яка лексика функціонально-стилістично відповідає писемному приватному виду мовлення.

5. Текстоцентричний підхід – усвідомлення та розуміння старшокласниками тексту як фундаментальної одиниці, на підставі якої сформовується мовленнєва компетентність учня.

6. Компетентнісний підхід – націленість освітнього процесу на формування загальної компетентності школяра [42].

Опрацювавши низку наукових джерел, ми можемо констатувати, що уроки української мови з розвитку мовлення мають спиратися на принципи навчання

мови, що містять відмінні види мовленнєвої діяльності. Погоджуємося з науковцями М. Пентилюк та С. Караман, які виділяють наступні принципи:

1. Принцип поєднання мовлення й мови як способу та власне засобу мовленнєвої діяльності, її формозмісту (вивчення мовних понять, правописних категорій, норм тощо) для досягнення стрижневої мети освіти.
2. Принцип реалізації поліфункціональності української мови.
3. Націленість навчальної діяльності на систематичному та полігранному збагаченні учнівського мовлення різноманітними мовними засобами (лексичними, стилістичними, фразеологічними, граматичними тощо).
4. Принцип ситуативності – уміння учнів адаптуватися в незвичних комунікативних ситуаціях. Наприклад, запропонувати старшокласникам уявити себе товаришем/товаришкою Лесі Українки та написати їй вітальний лист, у якому висловити захоплення постаттю мисткині, оперуючи формами ввічливості, представленими в раніше досліджених епістолярних текстах письменниці.
5. Соціокультурний принцип – реалізується в процесі навчання старшокласників української мови на основі самобутньої національної культури (наприклад, вивчення епістоляризмів, лексичної різноманітності, форм звертань на матеріалах листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської) [46].

Формування мовленнєвої компетентності старшокласників під час роботи з листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської на уроках української мови може відбуватися завдяки психолінгвістичній методиці прямого тлумачення слів. Запропонуємо експериментальне завдання на інтерпретацію невідомого слова:

Завдання. Прочитайте наведене нижче речення. Зверніть увагу на виділене слово. Поміркуйте: чи відоме Вам його значення? Перед тим, як відповісти, подумайте, які асоціації викликає лексема, які емоції відчуваєте, яка музика/звуки можуть описати його. Розтлумачте слово, спираючись на ваші відповіді.

Надворі страшна хляпавка, а хтось не має картки і не важиться витикатись на вулицю, бо буде «міау» (Леся Українка).

Таким чином, нетрадиційне інтерпретування та власне тлумачення незрозумілого слова сприяє формуванню в старшокласників мовленнєвої компетентності.

Отже, епістолярій Лесі Українки, а саме її вихідна кореспонденція до Ольги Кобилянської, є не тільки важливою історичною літературною пам'яткою, а й актуальним методичним матеріалом для вчителів-словесників, правильна робота з яким якісно формує мовленнєву компетентність учнів. Застосування різноманітних підходів (системний, комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, текстоцентричний, особисто-орієнтований, компетентнісний) та принципів (поєднання мови та мовлення, ситуативність, соціокультурність та ін.), вивчення структури даних епістолярних текстів розширює можливості сучасних уроків української мови, роблячи освітній процес більш цікавим та методично оснащеним як для здобувачів, так і для модераторів освіти.

3.2. Методичні рекомендації з вивчення синтаксису на матеріалі листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської

Вивчення синтаксису в закладах загальної середньої освіти відбувається протягом усього навчального періоду, починаючи ознайомлення з даним розділом мовознавчої науки в початковій школі та закінчуючи на уроках української мови в старших класах більш ґрунтовно та аргументовано. Кожен такий етап вивчення неможливий без використання навчально-ілюстративного синтаксичного матеріалу, прикладом якого можуть слугувати листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської. Багато науковців та методистів наголошують на тому, що саме синтаксис у курсі навчання української мови в школах є найбільш вичерпним мовним ярусом, структура якого дозволяє вивчати та досліджувати чи не всі одиниці різних мовних рівнів (стилістичний, фонетичний, морфологічний, семантичний, словотвірний та ін.), вдосконалюючи мовленнєво-комунікативні можливості учнів.

Саме синтаксична компетентність, на нашу думку, є однією з найвагоміших предметних компетентностей, правильне оволодіння якою надає здобувачам освіти потужний інструментарій для здійснення комунікації, активізація якого ґрунтується на здатності учнів грамотно та доречно застосовувати в реальному житті знання про синтаксичні мовні одиниці, синтаксичні конструкції, формувати у власних висловлюваннях різні типи речень (безсполучникові, сполучникові та з різними видами зв'язку), аналізувати та інтерпретувати різнотипні текстові лінгвопродукти в усних та писемних варіаціях мовлення, зважаючи на стилістично-жанрові характеристики. Словесне обрамлення думки, тобто власне створення синтаксичної одиниці – тексту, передбачає синтаксичну вишуканість, що зумовлюється належним оформленням слівформ у конкретні конструкції із варіативністю структурування. К. Плиско наголошує, що процес вивчення синтаксичного рівня забезпечує умови, що найкращим чином підходять для формування в учнів пунктуаційної освіченості та власне вдосконалення навичок у виразному читанні [41]. Таким чином, процес вивчення синтаксису забезпечує розуміння комунікативної функції мови та способи її реалізації.

Спираючись на висвітлені вище факти, пропонуємо вправу, яку актуально включити до конспекту уроку з української мови в старшій школі під час вивчення теми «Синтаксис». Використовуємо епістолярій Лесі Українки як опорний матеріал.

Вправа 1. Прочитайте уривок із листа Лесі Українки до Ольги Кобилянської. Розставте розділові знаки, яких не вистачає, аргументуйте свою думку. Визначте типи складних речень. Прокоментуйте емоційну наснаженість тексту, чим вона зумовлена?

Хтосічку мій дорогий та любий!

Як же я винна і перед Вами, і перед собою що так давно-давно не писала до когось! Я знаю хтось мені вибачить як уже не раз вибачав але мені самій тяжко вибачити собі. На той лист я повинна була б відповісти зараз, так як і хотіла. Хотіла а чому ж не зробила? А от тому що спочатку

здавалось мені, немов на таке не можна відповідати короткою карткою, а довгого листа не було ні часу ні змоги написати а потім час минав та й минав, та й настав уже той момент коли то думається про листа щодня, щогодини але вже не пишеться бо і сором якось, і немов трудно, вже треба якийсь «лід» пробивати, лід власної інертності і дрібних перешкод що нагромаджуються щодень все більшою масою мов лавина (Лєся Українка).

Працюючи над цією вправою, учні старших класів здійснюють критично-аналітичну роботу, оперуючи знаннями з таких розділів мовознавства, як пунктуація, орфоепія, стилістика, синтаксис, розширюють власний світогляд шляхом дослідження епістолярію Лєсі Українки, поповнюють словниковий запас та вдосконалюють власну культуру мови.

Таким чином, можемо констатувати, що в неперервній мовній освіті синтаксична компетентність нерозривно пов'язана із загальною культурою школярів у мисленнєво-поведінковому та почуттєвому аспектах, тобто відображає діяльність продукування думок і, як результат, – презентацію лінгвопродуктів.

Для вчителя-словесника важливо постійно підтримувати траєкторію формування даної компетентності, акцентуючи на комунікативності синтаксису. Це означає, що орієнтація має бути націлена на навчання комунікативно виправдано застосовувати знання з даної теми в усіх видах мовленнєвої діяльності. О. Курило у своїй лінгводидактичній праці «Уваги до сучасної української літературної мови» зазначає, що саме процес складання мови (мається на увазі синтаксис мови) напряму пов'язаний із уявами та прилеглими асоціативними рядами, що формувалися, очевидно, кожною нацією індивідуально, відштовхуючись від різноманітних чинників, котрі активізовувалися в минулому народі у широкому розумінні [36]. Саме тому обов'язком модератора освіти є максимально зрозуміле та обґрунтоване донесення учням всієї специфічності синтаксичної складової, зокрема компаративістське висвітлення особливостей українського синтаксису у структурно-семантичній проєкції синтаксичних категорій паралельно

з інтонуванням, характерним різнотипним реченням для логічно-правильної активізації комунікативного наміру.

Погоджуємось із думкою данського мовознавця О. Єсперсена, який переконаний, що позитивне результативне навчання мови (у тому числі й синтаксису) можливе виключно через мовлення, тобто за допомогою аналітичної роботи над текстами, їх відтворення, проєктування, структурування тощо [16].

Робота учнів з епістолярними текстами Лесі Українки, адресованими Ользі Кобилянській, сприяє втіленню в реальність висвітлені вище методичні рекомендації. Наведемо приклад актуальної вправи.

Вправа 2. Прочитайте уривок листа Лесі Українки до Ольги Кобилянської. Визначте типи складних речень. Створіть схеми двох складних речень, попередньо визначивши головні та другорядні члени речення. Виконайте синтаксичний аналіз двох словосполучень.

Я страшно втомлена фізично і морально і, здається, спала б без кінця, однак спати багато не можу, тільки лежу годинами по цілих днях. Але єсть у мене ще одно бажання, таки справжнє, виразне бажання, се поїхати до Вас на зелену Буковину. Мені хочеться Ваших тихих речей, Ваших лагідних поглядів, Вашої ще не чуваної для мене музики, мене ваблять Ваші незнані, а вже милі гори і вся Ваша країна, що здавна мрією моєю стала.

Напишіть мені, дорога товаришко, чи можу я приїхати до Вас так, щоб не стати Вам на заваді. Будьте одверті і щирі: коли Вам досить туги й без мене, то так і скажіть, я не ображусь і не здивуюсь, бо я ж сама знаю, що я невеселий гість. Коли Вам не вигідно прийняти мене до своєї хати, то не турбуйтеся тим, я можу собі й в отелі жити, бо досить звикла жити сама і жадні обставини мене не лякають. Матеріальних витрат тепер не боюся, бо матиму власні фонди на сю подорож (Лєся Українка).

У навчальних програмах визначені основні вимоги щодо загальноосвітньої підготовленості школярів, із чого випливає, що як результат оволодіння синтаксичною компетентністю учні мають володіти уміннями та навичками

у виокремленні словосполучень у реченнях, визначенні структурних елементів словосполучення (стрижневе та залежне слова), розмежовуванні словосполучення та речення, розрізненні простих і складних речень та їх членів, звертань, вставних слів, здійсненні синтаксичного розбору одиниць досліджуваного поняття, визначенні прямої та непрямої мови, правильному використанні в мовленнєвій діяльності знань, засвоєних у процесі вивчення даної теми, а також у грамотному інтонаційному оформленні речень та їх складових [47].

Можемо констатувати, що під час навчання учнів старших класів синтаксису модератору освіти слід дотримуватися наступних методичних принципів:

1) Навчання синтаксису у зв'язку з іншими мовознавчими розділами.

Наприклад, зв'язок із морфологією виявляється у тому, що саме на синтаксичному рівні одиниці мови активізують свої функціональні можливості та граматичні властивості. Іноді визначення частини мови можливе лише в структурі речення на основі порівняння членів речення та частини мови, а вибір лексичної одиниці залежить від контексту тощо. Тому при засвоєнні учнями інформації з інших розділів мовознавства відбувається логічніше розуміння синтаксичних понять. На уроці української мови в старших класах школярам доречно запропонувати вправу, суть якої полягає в тому, аби виконати повний синтаксичний аналіз складного речення із визначенням морфологічної приналежності головних та другорядних членів. Доречно використати наступні уривки із вихідної кореспонденції Лесі Українки:

1. Цвіт папороті не може зовсім загинути від якоїсь «ведмежої» лапи, так тільки на який час прив'яне, а потім знов розцвіте, як прийде та чарівна хвилина, коли дух свою силу виявляє серед темної ночі, коли цвіт-поломіль здіймається раптом від землі вгору, до неба, в невідомі простори (Леся Українка).

2. Я гадаю, що якби такі духи, які звичайно показуються на салонних сеансах, і справді безперечно існували, то вони мене теж не інтересували б, принаймні не більше, ніж інтересують звичайні, безперечно існуючі,

але смішні люди, що до старих літ бавляться маскарадами та містифікаціями (Лєся Українка).

3. Ліля страшно працює і мало до когось пише, з дому теж рідко пишуть, але недавно мала звістку, що всі здорові (Лєся Українка).

4. Лікар каже, що то нічого небезпечного і мусить минутися, що то походить від якогось невеликого неладу в серці, наслідком довгого періоду знервування (Лєся Українка).

5. Коли не вдарить на мене знов яке несподіване лихо, то я вже знов буду так писати дрібні листи всім, кому їх треба, а надто моєму хтосічкові, якщо він схоче їх мати (Лєся Українка).

6. Але от я пробіла той лід, пішла супроти тої лавини, і вже мені легше, бо вже я можу говорити до когось завжди мені любого, завжди близького (Лєся Українка).

7. Все те треба знати одному моєму знайомому українцеві, і він просить мене довідатись об тім скоріше (Лєся Українка).

8. Сьогодні хтось уже не сидить над морем, бо день похмурий, сонця нема, хоч і дощ не йде, море так розсердилось, так хвилями кидає, що на тому місці, де хтось звичайне сидить, уже не можна всидіти – водою заливає (Лєся Українка).

9. Комуś дуже прикро, що не може до Чернівців заїхати, але ж не може (Лєся Українка).

10. Вона вже одужала, не сумує і не капризує, і всі кажуть, що вона має вигляд здоровіший від мене (Лєся Українка).

Вправа 3. Прочитайте речення. Визначте іменні словосполучення, зробіть їх синтаксичний аналіз, запишіть фонетичну транскрипцію.

1. Що там робить татарська дитинка, чому не обзивається до біленької мами (Лєся Українка)? 2. Тим часом за «високими матеріями» я нічого не сказала про дрібні справи світу сього, а спеціально про мої (Лєся Українка). 3. Лікар радить лишитись до літа і їхати додому морем, навколо Італії і Греції просто до Одеси, аби зміцнити курацію пробуванням в чистому морі (Лєся Українка). 4. В Одесі були прикrostі:

суворий огляд на границі, негода і те, що нікого з приятелів не застала вдома (Лєся Українка). 5. Хтось собі любить жидівські теми, бо в них завжди багато неспокійного, пристрасного елемента, а хтось, власне, таке в поезії любить і, певне, ніколи епічним поетом не буде (Лєся Українка). 6. Хтось реферує комусь просьбу від молодих українців з петербурзьких вищих шкіл і від Лілі зосібна, аби хтось був ласкавий дати щось до збірника, що має видати восени тая молодіж (Лєся Українка). 7. Хтось нехай буде здоровенький і поздоровить всю шановну родину (Лєся Українка). 8. Багато людей просили тепер дозволу видавати українську часопись, та щось досі нікому не дозволено (Лєся Українка). 9. Хтось не кінчив листа, бо раптом узявся до писання давно початої поеми драматичної з часів французької революції: трапився такий настрій, то труба було його використати, поки не втік (Лєся Українка). 10. Коли б хтось дорогий міг бачити той золотий Єгипет тоді, як хтось виїздив звідти (Лєся Українка)!

2) Навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією.

Суть цього принципу полягає в тому, що в учнів необхідно формувати вміння правильно трактувати смислові відношення у складних безсполучникових реченнях, спираючись на розділові знаки, грамотно використовувати логічний наголос, щоб відповідно чітко визначати члени речення. Актуально застосувати вправи, наведені вище в даному підрозділі роботи. Також пропонуємо таке завдання:

Вправа 4. Прочитайте уривки з листів Лєсі Українки до Ольги Кобилянської. Порівняйте інтонаційне оформлення листів: чим воно відрізняється, який настрій передає? Визначте типи складних речень, накресліть їх схеми, прокоментуйте вживання розділових знаків.

І. *От як хтось когось запитаннями засипав! А сам мусить на сей раз не дуже розписуватись, бо таки масу писання перед собою має, а дозволено йому працювати тільки 6 годин на день і то в трьох «ратах». Тільки мій хтось нехай не думає, що комусь уже не буде часу відповідати, як йому напишуть (Лєся Українка).*

II. *Хтось пише тепер чимало всякого, бо йому дозволено більше працювати, ніж торік, тільки все хтось жалує, що не має стільки сили, як нормальні люди, а то б хтось так нагострив перо, що аж! Хтось послав скільки поезій до «Вісника», а не знає, коли умістять. <...> Хтось, якби міг, розірвавсь б на кавалки, стільки йому треба на всі боки писати (Лєся Українка).*

3) Навчання синтаксису у сполученні з розвитком зв'язного мовлення.

Усвідомлення учнями структурно-сміслових характеристик речення як основної комунікативної одиниці забезпечує активізацію механізму з підбору мовних одиниць для реалізації мети спілкування в будь-яких ситуативних умовах, а також розвиває навички діалогічного й монологічного мовлення. Доречно запропонувати учням наступне творче завдання: *Напишіть листа своєму товаришу, використовуючи як зразок епістолярний текст Лєсі Українки. Уведіть у структуру листа різні типи речень із відмінною емоційною наснаженістю.*

Таким чином, вихідна кореспонденція Лєсі Українки є актуальним матеріалом у методиці навчання синтаксису учнів старшої школи. Синтаксис у курсі навчання української мови є найбільш вичерпним мовним ярусом, структура якого дозволяє вивчати та досліджувати чи не всі одиниці різних мовних рівнів, вдосконалюючи мовленнєво-комунікативні можливості школярів. Тексти листів Лєсі Українки використовуються як готові зразки писемного мовлення для аналізу та як текстові масиви для дослідження здобувачами освіти мовних явищ. Дотримання вчителем принципів навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією, з іншими мовознавчими розділами та у поєднанні з розвитком зв'язного мовлення формують в учнів синтаксичну компетентність, що дає можливість старшокласникам застосовувати в реальному житті знання про синтаксичні мовні одиниці, синтаксичні конструкції, формувати у власних висловлюваннях різні типи речень, аналізувати та інтерпретувати різнотипні текстові лінгвопродукти в усних та писемних варіаціях мовлення, зважаючи на ситуативні умови комунікації.

Висновки до Розділу 3

Вивчення епістолярної спадщини Лесі Українки, а саме листів до Ольги Кобилянської, на уроках української мови в старших класах сприяє формуванню мовленнєвої компетентності учнів. Специфічність даної компетентності полягає в засвоєнні здобувачами освіти умінь грамотно та ситуативно доречно використовувати мову, оперуючи при цьому мовними, позамовними та інтонаційними засобами констатування мовлення. До таких умінь відносяться здатність грамотно вести діалог, усвідомлювати, відтворювати та продукувати як усні, так і писемні висловлювання, що гарантуватимуть старшокласникам високу якість комунікації в реальному житті.

На уроках зв'язного мовлення листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської слугують опорним зразковим матеріалом, моделлю складання/створення правильного зв'язного висловлювання. Здійснюючи критично-аналітичну роботу над даними текстами, старшокласники вивчають особливості структури листів, методику добору лексичних одиниць, поповнюють словниковий запас та підвищують загальну культуру мовлення.

Застосування вчителем української мови різноманітних підходів (системний, текстоцентричний, компетентнісний та ін.) та принципів (поєднання мови та мовлення, ситуативність, соціокультурність) сприяє формуванню мовленнєвої компетентності учнів. Доречною є активізація психолінгвістичної методики тлумачення невідомого слова, специфіка застосування якої полягає в залученні багатьох людських рецепторів у процесі формування мовленнєвої компетентності старшокласників.

Вихідна кореспонденція Лесі Українки до Ольги Кобилянської слугує навчально-ілюстративним синтаксичним матеріалом. Дотримання модератором освіти принципів навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією, інтонацією, іншими розділами формує синтаксичну компетеність учнів старшої школи, що дає змогу старшокласникам оперувати в реальній комунікації знаннями про синтаксичні мовні одиниці та конструкції, моделювати власні різнотипні речення, розуміти та розшифровувати різноманітні лінгвопродукти усного

та писемного мовлення. Методично обґрунтовано використання вправ на структуризацію, проєктування, відтворення текстових масивів під час вивчення синтаксису у старшій школі.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1) Психолінгвістика – наука про індивіда в комунікації, створена шляхом синтезу двох наук (психології та лінгвістики), центральними об'єктами дослідження яких виступають власне мовленнєва діяльність особистості з моменту першоразової її реалізації та фактичне сприйняття продукції даної діяльності в дійсності з урахуванням багатьох подразників. Психолінгвістика складається з теоретичного та прикладного компонента.

2) Необхідність спілкування індивідів зумовила появу відповідних механізмів кодування (фіксація інформації), декодування (розуміння повідомлення) та перекодування (інтерпретація та обробка сприйнятого за допомогою внутрішнього мовлення). Так науковці витлумачили концепцію про універсальний предметний код (УПК), що містить інші взаємодіючі коди (дискретний, неперервний, змішаний).

3) Дослідження епістолярних текстів крізь призму психолінгвістики можливе за умови використання таких методів: психолінгвістичний текстовий аналіз, семантичний диференціал, вільний асоціативний експеримент, інтент-аналіз, контент-аналіз, семантичний радикал, інтроспективний аналіз.

4) Психолінгвістичний аналіз тексту – це сучасний комплексний метод дослідження, метою якого є виявлення особливостей мови тексту, спричинених мовленнєвою та мисленнєвою діяльністю автора. Особливість і процедура психолінгвістичного аналізу тексту визначаються його стилістичною атрибуцією. Параметризація даного методу визначається конситуацією, часовим показником, почерговістю реплік учасників комунікації, суб'єктом та об'єктом мовленнєвого акту, реакцією комунікантів. За проведеними розрахунками ми визначили коефіцієнт дієслівності (агресивності) мови листа Лесі Українки, який становить 19,66%.

5) Писемне мовлення має унікальну специфіку відтворювання графічним способом лінгвопродуктів свідомості з урахуванням зорово-рецепторного сприйняття. Структура писемної мовленнєвої діяльності

складається з мотиваційно-спонукального, аналітико-синтетичного та виконавчого етапів, що потребують активізації складних осмислювальних операцій із шифрування інформаційних пластів.

6) Емоційна наснаженість листів Лесі Українки, адресованих Ользі Кобилянській, залежить від багатьох екстралінгвальних факторів та досягається мовними (використання іншомовних слів, зменшено-пестливих форм, риторичних окликів та риторичних звертань, індивідуально-авторських неологізмів, колористики тощо) та немовними (психологічний клімат, у якому перебуває адресант; соціальний тиск, погодні умови; упередження; фізичне здоров'я тощо) засобами вираження.

7) Інформація, закодована у звертаннях листа, розширює комунікативні можливості писемної мовленнєвої діяльності: у звертаннях до адресата чітко простежується модифікація емоційної напруги адресанта, що диктує загальну настроєвість кореспонденції та апелює формою досліджуваного поняття, тобто, залежно від афективного стану, звертання може бути виражене однією лексемою або ж навпаки – мати поширену диференціацію, до складу якої може входити не одна словосполука. У листуванні Лесі Українки та Ольги Кобилянської векторна трансформація звертань представлена рядом лексем *товаришко – пані – панно – хтось – хтосічок – дивоквітко – квітко лотосу*, які поєднуються з епітетами *дорога, дорога далека, шановна, люба, найрідніша*, що й відображає еволюцію взаємин мисткинь.

8) Мовотворчість Лесі Українки є актуальною сьогодні, цей факт знаходить відображення в тому, що сучасники створюють соціальні проєкти, де фігурують цитати з переписок, які стають гаслами для модерної молоді (колаборація «Привіт.Леся.», проєкти «Бунтарки: нові жінки і модерна нація», «Вустами Лесі» та ін.)

9) Вивчення епістолярної спадщини Лесі Українки, а саме листів до Ольги Кобилянської, сприяє якісному формуванню мовленнєвої компетенції старшокласників на уроках української мови. Мовна багатогранність зазначених епістолярних текстів дозволяє учням поповнювати словниковий запас,

аналізувати та вивчати виражальні можливості, орієнтуватися у структурних особливостях листа та загалом вдосконалювати культуру мови.

10) Застосування різноманітних підходів (системний, комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, текстоцентричний, особисто-орієнтований, компетентнісний) та принципів (поєднання мови та мовлення, ситуативність, соціокультурність та ін.), вивчення структури даних епістолярних текстів розширює можливості сучасних уроків української мови, роблячи освітній процес більш цікавим та методично оснащеним як для здобувачів, так і для модераторів освіти.

11) Синтаксична компетентність є однією з найвагоміших предметних компетентностей, правильне оволодіння якою надає здобувачам освіти потужний інструментарій для здійснення комунікації, активізація якого ґрунтується на здатності учнів грамотно та доречно застосовувати в реальному житті знання про синтаксичні мовні одиниці, синтаксичні конструкції, формувати у власних висловлюваннях різні типи речень (безсполучникові, сполучникові та з різними видами зв'язку), аналізувати та інтерпретувати різнотипні текстові лінгвопродукти в усних та писемних варіаціях мовлення, зважаючи на стилістично-жанрові характеристики. Методично обґрунтовано використання вправ на структурування, проектування, відтворення текстових масивів під час вивчення синтаксису у старшій школі.

12) Застосування вчителем української мови різноманітних підходів (системний, текстоцентричний, компетентнісний та ін.) та принципів (поєднання мови та мовлення, ситуативність, соціокультурність) сприяє формуванню мовленнєвої компетентності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Harley T.A. The Psychology of Language: From Data to Theory. N.Y.: Psychology Press, 2008. 602 p.
2. Osgood C. E. Where do sentence come from? Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology / by edition Steinbery D.D., Jakobovits L.A. Cambridge, 1971.
3. Pronko, N. H. (1946). Language and psycholinguistics: a review. Psychological Bulletin, 43, May, 189—239.
4. Агеєва В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в пост-модерній інтерпретації. Київ: Либідь, 1999.
5. Аркулишин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки. *Дивослово*. 1995. № 2. С. 15-16.
6. Бадер В. І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.02; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 36 с.
7. Богдан С. К. «До когось любого, і дорогого, і славного ...» (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської). *Дивослово*. 1994. № 2. С. 15-19.
8. Богдан С. К. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк, 2007. Т. 4. Кн. 2.
9. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.
10. Богданова І. Є. Психолінгвістичні особливості мовної діяльності в умовах екстремальної ситуації. – URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol8/051.pdf>.
11. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Том I. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1963. 384 с.
12. Бунтарки: нові жінки і модерна нація. Есеї / за заг. ред. В. П. Агеєвої. Київ: Смолоскип, 2020. С. 240.

13. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 326 с.
14. Гумбольдт В. О мышлении и речи / В. Гумбольдт. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984.
15. Гундорова Т. FEMINA MELANCHOLICA. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с.
16. Есперсен О. Философия грамматики / пер. с англ. В. В. Пассека и С. П. Сафроновой; под ред. и с предисл. Б. А. Ильиша. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1958.
17. Жинкин Н. И. Механизмы речи. Москва: Издательство Академии педагогических наук, 1958.
18. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи. *Вопросы языкознания*. 1964. № 6. С. 26-38.
19. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. Москва: Наука, 1982. 158 с.
20. Жинкин Н. И. Язык – речь – творчество: Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике: Избр. тр. Москва: Лабиринт, 1998. 366 с.
21. Журавльова Н. М. Індивідуальність як один із основних екстралінгвальних факторів української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. – URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:9HrbN8NRyIEJ:web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/fil_2010_1/192-202.pdf+&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
22. Журавльова Н. М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Материалы II Междун. науч. конф. 14-15 апреля 2005 г. Дніпропетровськ: Пороги, 2005. С. 149-153.
23. Завжди актуальна, жива, безконечна: Лесі Українці – 150. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/zavzhdy-aktualna-zhyva-bezkonechna-lesi-ukraintsi-150/2021-02-27-45875>
24. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: синтаксис. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

25. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 274 с.
26. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Вступ до психолінгвістики. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2002. 168 с.
27. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.
28. Зимняя И. А. Лингвopsиxология речево́й деятельности. Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 432 с.
29. Калмикова Л.О., Калмиков Г.В., Лапшина І.М., Харченко Н.В. Психологія мовлення і психолінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. Л. О. Калмикової. Київ: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во “Фенікс”, 2008. 245 с.
30. Кобилянська О. Ю. Твори: у 5 т. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1963. Т. 5. С. 237.
31. Коваль Л. М. Психолінгвістичний аналіз тексту як інтегративний метод сучасного мовознавства. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр. (квітень–травень 2021 р.).* Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. С. 118-120.
32. Красных В. В. К вопросу о психолінгвістическом анализе текста – URL: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_03_13krasnych.pdf
33. Кубрякова Е. О семиотически маркированных объектах и семиотически маркированных ситуациях в языке. *Концептуальное пространство языка.* Сб. н. тр., посвящ. юбилею Н. Н. Болдырева. Тамбов: ТГУ, 2005. С. 95 – 101.
34. Кубрякова Е. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
35. Кубрякова Е. О реализации значений слова в дискурсе. *Язык и действительность.* Сб. н. тр. памяти В. Г. Гака. Москва: ЛЕНАНД, 2007. С. 367 – 379.

36. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 2-е. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.
37. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва: Смысл; СПб.: Лань, 2003. 287 с.
38. Леонтьев А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва: Наука, 1969.
39. Муравська Б. Л. Автобіографічний дискурс у творчості Лесі Українки. – URL: [URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13506/Muravska_Av_tobiohrafichnyi_dyskurs_u_tvorchosti_Lesi_Ukrainky.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13506/Muravska_Av_tobiohrafichnyi_dyskurs_u_tvorchosti_Lesi_Ukrainky.pdf?sequence=1&isAllowed=y).
40. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2006. № 1. С. 15 – 20.
41. Плиско К. Організація навчання синтаксису в середній школі. Київ, 1990.
42. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. В. Оварчук. Київ: «К.І.С», 2004. 112 с.
43. Потапова Р. К. Новые информационные технологии и лингвистика. Москва: Комкнига, 2005. 368 с.
44. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.
45. Потебня А. А. Мысль и язык. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976.
46. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2011. 366 с.
47. Програма «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання 10-11 класи. Рівень стандарту», 2017.
48. Рогова Г. В., Верещагина И. М. Методика обучения иностранному языку на начальном этапе в средней школе. Москва: Просвещение, 1988. С. 188 – 204.
49. Рождественский М. С. Свойство правописания как основа методики его преподавания. Москва, 133 с.

50. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / пер. с франц. яз. под ред. А. А. Холодовича; Ред. М. А. Оборина; предисл. проф. Н. С. Чемоданова. Москва: Прогресс, 1977. 696 с.

51. Тимошенко Ю. Феномен метафори: проблема давня і сьогочасна. *Слово і час*. 2001. № 5. С. 29.

52. Узнадзе Д. Н. Установка у человека. Проблема объективации / Д. Н. Узнадзе. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. СПб.: Питер, 2000. С. 87-91.

53. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т.11.

54. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т.12.

55. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т.13.

56. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т.14.

57. Франко І. Твори в 20-ти томах. Т. XVII. Літературно-критичні статті. Київ, 1955. С. 237-256.

58. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. 428 с.

ДОДАТКИ ДОДАТОК А

Лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 6 червня 1901 року

6 червня 1901 р. Кимполунг

6/VI 1901

Нехай хтось буде добрий і вибачить, що лист не на картці писаний, а таки так, «як бог приказав» бути листам. Надворі страшна хляпавка, а хтось не має картки і не важитья витикатись на вулицю, бо буде «міау». Відколи хтось виїхав звідси, то з погодою нема ладу, як не зрання, то по обіді (am Vorabend), а все мусить хляпати! Міа-а-а-ау! А тут ще нема з ким в позу втомлених коней стати, то вже й зовсім біда...

Однак хтось ловить кожду суху хвилину, аби побігти в гори. Вчора від рання до полудня дощ дав спокій, отже, хтось бродив по Магурі цілих три години і було йому дуже добре, а сьогодні нема чистої години від самої ночі (вночі теж хляпало розпачливо!), Рунг зовсім сховався, Магура в жалобі, гори проти мого вікна не всі видко і – з нашої проектованої екскурсії до Vale Sacâ нічого не буде! Хтось сидить надутий (скажіть се, коли хочете, п. М[аковею]) і не хоче навіть до роботи братись, а властиве треба, і погода саме літературі сприяє. Оце чийсь лист розбудив трохи чинось сердито-заспану енергію, то, може, воно якось піде з роботою.

Тут прийшла картка комусь від «вуйка Міроші», але хтось її собі присвоїв і, як схоче, то покаже комусь аж в Чернівцях, а тепер посилати не хоче, бо він взагалі лихий і надутий і до гречності не розположений.

Хтось із кимсь мусить конечно бути ще раз в Ревній, ganz bestimmt.

Тут когось дуже часто згадують, встаючи й лягаючи, на самоті і вдвох, і втрюх. Нехай хтось частенько пише картки, то буде чіча-ляля.

Як татарчатко не напише комусь, то хтось його з'їсть, не соливши, як приїде.

Хтось посилає свій привіт всій милій родині Кобилянських і дякує за пам'ять та уважність, а комусь робить гіпнотизуючі паси в найбільш несподіваний спосіб. Па!

Хтось

Примітки

Подається за виданням: *Леся Українка*. Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1978 р., т. 11, с. 230 – 231.

Вперше надруковано у вид.: *Леся Українка*. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 105 – 106.

Подається за автографом (ф. 14, № 882).

Звірено з виданням: *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк: 1970 р., с. 537 – 538. Істотних різночитань з виданням 1978 р. нема.

Магура, Рунг – гірські шпилі в Карпатах біля Кимполунга.

Vale Sacâ (Суха Долина) – провалля між горами, в 7 км від Кимполунга.

Ревна – село поблизу Чернівців, куди Леся Українка з О. Кобилянською 11 (23) травня 1901 р. приїздила до старшої сестри О. Кобилянської – Євгенії Урицької (? – 1917). Через два дні, 14 (27) травня, обидві письменниці відвідали село Стрілецький Кут і гостювали там у священика С. Федоровича. Вчитель І. Карбулицький згодом писав про це у своїх «Споминах про Лесю Українку з її побуту на Буковині в 1901 р.» (Див.: Спогади про Лесю Українку. Вид. 2-е, доп. К., 1971, с. 182 – 184).

ДОДАТОК Б

Лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 13 грудня 1899 року

13 грудня 1899 р. Київ

Київ, Мариинско-Благовещенская, 97,
1/XII 1899

Товаришко люба!

Пишу Вам нашвидку, бо дуже ніколи, роботи багато. Будьте ласкаві, напишіть мені, які знаєте, біографічні відомості про д. Стефаника, а то якнайшвидше, бо на тім тижні я маю тут в Літературному товаристві відчит про буковинських письменників: Федьковича, Вас і Стефаника. Про п. Стефаника не знаю, окрім його творів, нічого, а воно годилось би хоч елементарні біографічні звістки подати, 9-го ст. ст. (21-го н. ст.) маю читати, отже, чим швидше напишете мені, тим більшу ласку мені вчините. Дуже лаю себе, що так пізно надумалась вдатись до Вас, але раніш мені то якось на думку не спало, що, власне, ніхто, як не Ви, не допоможе мені в сій справі. Коли се клопіт, то вибачайте, але ж то клопіт во славу Вашої зеленої Буковини, то вже не погордуйте моїм проханням.

По відчиті напишу Вам, як воно «тото всьо» випаде.

Тим часом бувайте здорові. Беруся до аналізу «Царівни». Отже, і я буду «критиком»! А що! Коли ж Ви до Києва? Міцно стискаю Вашу руку. Мама вітає Вас.

Ваша Леся

Р. S. Хотіла б особисто подякувати д. Стефаника за його книжечку, та не маю адреси. Тим часом, при нагоді, будьте ласкаві передати йому мій товариський привіт, хоч ми і не знайомі ще.

Примітки

Подається за виданням: *Леся Українка*. Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1978 р., т. 11, с. 156 – 157.

Вперше надруковано у вид.: *Леся Українка*. Публікації, статті, дослідження, вип. 1, с. 89 – 90.

Подається за автографом (ф. 14, № 873).

Звірено з виданням: *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк: 1970 р., с. 504. Істотних різночитань з виданням 1978 р. нема.

Беруся до аналізу «Царівни» – Повість О. Кобилянської «Царівна» (1895) поетеса розглянула у статті «Малорусские писатели на Буковине».

подякувати д. Стефаника за його книжечку – Свою збірку «Синя книжечка» (1899) В. Стефаник передав поетесі через В. Морачевського. Морачевський Вацлав Іполитович (1867 – 1950) – польський біолог, знавець зарубіжних літератур, друг В. Стефаника і популяризатор його творчості.

ДОДАТОК В

Робота сучасного ілюстратора О. Грехова

ДОДАТОК Г

Лист Лесі Українки до Ольги Кобилянської від 11 лютого 1901 року

11 лютого 1901 р. Мінськ

29.I 1901

Дорога моя товаришко!

Сердечно дякую за Ваш лист і фотографію, хоч вона і не дуже вдатна, та все ж нагадує трошки Вас. Моєму товаришеві дуже подобались Ви на фотографії (він знає Вас з творів і з моїх слів). Не знаю, коли відплачуся Вам, бо, відай, не хутко схочеться мені здійматись, хіба замовлю якийсь з давніших портретів.

Мала Вам довгого листа послати, та, може, короткий буде ліпше, бо нащо та туга має бути, ще й довга! Окрім туги, тепер нічого не маю.

Одваги в тім нема, за що Ви мене хвалите, так зробила б кожна – не-філістерка, а може, навіть і філістерка одважилась би, при тім же в нас се мало кого може скандалізувати. Наскільки я starker Geist, покаже час, – може, ще і я зломлюся. А коли витримаю, то в тім заслуги нема, як не було заслуги в тім, що я витримала операцію, – не моя в тім заслуга, daß ich habe ein zähes Leben. А коли вже приходитьсь жити, то треба, щоб якась робота була в руках. Впрочім, роблю остатніми часами дуже мало, бо якась втома вечорами нападає і часто голова болить.

З моїм другом дуже зле, і він вже сам не вірить, щоб міг видужати. Стан зовсім розпачливий, і на поправку нема надії. Вже не може підвестися сам. Листи замість нього пишу я, навіть його найближчим приятелям. Не може слухати читання, сливе не говорить і музики вже не в силі чути, тільки ще казав сьогодні: «Може, мені трошки поліпшає на час, тоді Ви мені заграєте». Каже, що любить в мені спокій і силу волі, через те я при ньому спокійна і сильна і навіть ніколи не зітхаю, інакше він би за мене боявся, а тепер він вірить, що я все витримати можу. Я не зруйную йому сеї віри в його остатнього друга. Може, через те і він такий спокійний, дивно спокійний, коли говорить про свій кінець, хоч взагалі він дуже нервовий. Часом говорить про те, як багато для нього

значить, що я з ним, і жалує, що я раніш не могла приїхати. Коли подумаю тільки, що я **такого** друга маю втратити!..

Не давайте свого товариша на поталу недузі! Рятуйте його, чим тільки можете, і не тратьте часу, – **в зароді** сю хворобу можна викорувати. Боріться на життя, а не на смерть, бо інакше се такий розпач!..

Бувайте здорові, міцно стискаю Вашу руку і щиро дякую за ті прихильні слова, що Ви мені подарували. Ви не вважайте, що мої вирази такі холодні, се я вже тримаюсь тепер увесь час такого тону, боюсь давати собі волю.

Я здорова, сплю не завжди добре, та се пусте.

Листа від п. Стефаника я не отримала, може, лежить в Києві. Про книжки теж не маю звістки.

Можливо, що хутко знов буду в Києві, хоч я не хочу про се думати, бо я не вернуся з добра.

Бувайте здорові, моя добра, ніжна і люба товаришко. Ще раз стискаю Вашу руку.

Ваша Леся

Примітки

Подається за виданням: *Леся Українка*. Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1978 р., т. 11, с. 210 – 211.

Вперше скорочено надруковано в російському перекладі у вид.: Собр. соч. в 3-х т., т. 3, с. 231 – 232. Українською мовою повністю вперше опубліковано у вид.: Твори в 5-ти т., т. 5, с. 328 – 329.

Подається за автографом (ф. 14, № 879).

Звірено з виданням: *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк: 1970 р., с. 526 – 527. Істотних різночитань з виданням 1978 р. нема.

Не давайте свого товариша на поталу недузі – йдеться про українського письменника Осипа Маковця (1867-1925).

Додаток Д

Конспект уроку з української мови для 11 класу.

Складне речення. Узагальнення та систематизація вивченого.

Тема: Складне речення. Узагальнення та систематизація вивченого.

Мета:

- *освітня:* узагальнити знання учнів про складне речення: види зв'язку у складному реченні, види складних речень, смислові відношення між частинами складного речення, розділові знаки; вдосконалити пунктуаційну грамотність, вміння будувати власні висловлювання з використанням складних речень різних видів;
- *розвивальна:* розвивати навички усного та писемного мовлення, пам'ять, критичне мислення, навички групової та індивідуальної самоорганізації, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів;
- *виховна:* виховувати любов до рідного слова на основі листів Лесі Українки.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації вивченого.

Обладнання: роздатковий дидактичний матеріал, сучасні технології.

Перебіг уроку:

I. Організаційний момент (привітання з учнями, налаштування їх на продуктивний позитивний урок).

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Учитель: Любі діти, зверніть, будь ласка, увагу на цитату дня (записана на дошці).

Цитата дня: Хто не був високо, той зроду не збагне, як страшно впасти.

Леся Українка

Учитель: Запишіть, будь ласка, цитату дня в зошит.

1. Як ви розумієте цей вислів?
2. Чи актуальні ці слова? Чому?
3. Розставте розділові знаки. Поясніть їх уживання.
4. Яке це речення? Який зв'язок між частинами переважає?

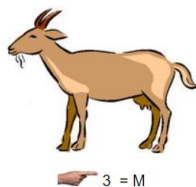
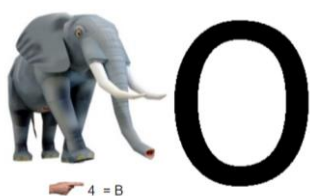
III. Перевірка домашнього завдання.

IV. Систематизація та вдосконалення знань, умінь та навичок з теми «Складне речення».

Вправа 1. Прочитайте речення, розставте розділові знаки, визначте тип речення.

1. Дуже мене тішить що Ви збираєтесь влітку на Україну (*Леся Українка*).
2. От несподівано і показала я свою злість напалась на бідних галичан мокрим рядном хоч вони мені особисто нічого лихого не вчинили (*Леся Українка*).
3. Поки я по шпиталях лежала мама збудувала тут хорошу хату де могли б мої приятелі з усього світу зміститися.
4. Наша хата оточена лісом а нижче по річці ліс ще більший не смерековий правда а мішаний але темний і гарний (*Леся Українка*).
5. Напишіть мені дорога товаришко чи можу я приїхати до Вас так щоб не стати Вам на заваді (*Леся Українка*).
6. Я собі подумала що може хтось буде вражений отим що тут написано (*Леся Українка*)?
7. Але то хтось потім напише всі свої уваги, бо тепер не вигідно довго писати лежачи і хтось втомився бо се не перший лист сьогодні (*Леся Українка*).
8. Нехай хтось присилає нариси залагоджу радо (*Леся Українка*).

«Фітнес для мозку» (ребуси): розгадати індивідуальний ребус, зі словом, що вийшло, скласти складне речення з різними видами зв'язку, визначити граматичні центри, накреслити схеми, аргументуючи власну думку.

Дослідження-відновлення (робота в парах). Встановити відповідність, записати речення, визначити їх вид.

1. Треба слову мудрості додати	а) той і собі його має
2. Щастя знає	б) те й минає
3. Не родись красивою	в) а нещастя повертає
4. Щастя має ноги	г) кого шукає
5. Хто людям добра бажає	д) щоб уміло душу звеселяти
6. Щастя розум одбирає	е) а родись щасливою
7. Що буває	є) коли на своєму місці
8. Людина щаслива,	ж) а біда роги

Відповідь: 1Д, 2Г, 3Е, 4Ж, 5А, 6В, 7Б, 8Є.

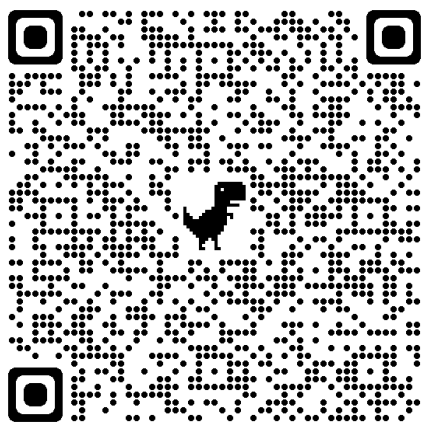
Вправа 2. Виконайте повний синтаксичний аналіз речень. Накресліть схеми.

1. Дуже мені прикро, що так воно випало, але що вже з ними робити (*Леся Українка*)?

2. Нехай хтось вибачить за якийсь такий безладний лист, але я ще не оговталась з дороги, та й спішуся, бо страх багато маю листів на черзі (*Леся Українка*).

3. Головне нещастя в тім, що квітка з папороті занадто надзвичайна рослина для всіх взагалі, а «ведмедям» вже надто тяжко розуміти такі з'явища (*Леся Українка*).

Вправа 3. Відскануйте QR-код. Перед вами робота сучасного ілюстратора Олександра Грехова. Який осучаснений образ Лесі Українки вам сподобався найбільше? Сформулюйте власну відповідь, використовуючи складні речення.

V. Підсумок уроку.

- **Оцінювання** (оцінка діяльності на уроці, обґрунтування виставлених балів, педагогічні рекомендації щодо вдосконалення навчальної роботи), вручення бонусів (найактивнішим та чемним мовознавцям-учням).

- **«Відкритий мікрофон»**

1. Сьогодні на уроці ми...
2. Найбільше мені запам'яталося те, що...
3. Цікаво було дізнатися...
4. Не зацікавила мене інформація про...
5. Мої поради вчителю такі...

VI. Домашнє завдання.

Створити рекламу складного речення в будь-якому форматі.